

OudRhenen

Jaargang 34 - juni 2015 - nr. 3

'Ergens in Nederland'

Themanummer
**Mobilisatie en evacuatie
in Rhenen 1939-40**

Colofon

Oud Rhenen, tijdschrift voor de Historie van Rhenen, uitgegeven door de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken
www.oudrhenen.nl

Erevoorzitter
dr. H. P. Deys

Ereleden
W.H. Strous
Ing. H.B. Gieszen

Bestuursvoorzitter
drs. W. A. van Ommeren

Secretaris
ir. G.H. van Nieuwenhuizen
Rozenlaan 72
3911 DX Rhenen
(0317) 614273

Penningmeester
J. Klootsema, Rhenen
(0317) 741203
ING-bank
NL70 INGB 000 1211163

Ledenadministratie
drs. ing. A. Pilkes-van Delft,
(0317) 741082

Leden
J. M. D. Doorman
B. W. van Laar
N.G. van den Oosterkamp
A.P. de Ridder
mr. C. Waiboer

Redactiecommissie
J. M. D. Doorman
B. W. van Laar
Redactie-assistent
E. A. M. Viak-Derksen

Kopij
Paardenveld 19, 3911 XG
Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl

Ontwerp en lay-out
www.oer-ontwerp.nl

Druk
Cunera b.v., Rhenen

© HVOR. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie. Auteurs die in dit tijdschrift publiceren geven daarmee onvoorwaardelijk toestemming tot het in digitale vorm opnemen in openbare databases.

Foto omslag
Op het perron van het treinstation te Rhenen. Een kenmerkend beeld dat representatief was voor de mobilisatietijd. Een komen en gaan van militairen onder het toezicht van belangstellenden op het viaduct.
(coll. Sabel-Vermeer)

Van de redactie

In het nummer dat u nu in uw handen hebt, wordt teruggekeken op een enerverende periode voor de gemeente Rhenen. De mobilisatie van 1939-1940, de strijd in de meidagen van 1940 en de evacuatie van de burgerbevolking hebben veel sporen nagelaten bij zowel de inwoners van onze gemeente als de aldaar gemobiliseerde militairen. Dit speciale nummer staat uitgebreid stil bij de ervaringen van verschillende mensen die dit hebben meegemaakt. Voor velen was het moeten verlaten van huis en haard in mei 1940 en het bij terugkomst totaal verwoest of zwaar beschadigd terug vinden van hun woning een dramatische ervaring. Een enkeling trof een nog zwaarder lot door het verliezen van een dierbare. Ook voor de in de gemeente gemobiliseerde eenheden van de krijgsmacht was het een periode om met gemengde gevoelens op terug te kijken. Met name de personele verliezen in de dagen van strijd rond Pinksteren hebben diepe wonden geslagen. Gelukkig zijn die wonden voor menig militair niet onoverkomelijk gebleken want na de Tweede Wereldoorlog kwam men nog regelmatig op het voormalige inkwartieringsadres.

Een speciaal woord van dank gaat uit naar de stichting '75 jaar slag om de Grebbeberg'. Zonder de inzet van de medewerkers en vrijwilligers was er veel niet gerealiseerd in de afgelopen maanden. De uitgave van dit nummer was dan ook heel anders geworden en dat zou, gezien de impact die de periode heeft gehad voor een ieder die toen in onze gemeente bivakkeerde, betreuenswaardig zijn geweest. Dit nummer is hopelijk niet alleen een leeswaardige Oud Rhenen, maar tevens een vorm van eerbetoon aan allen die de tijd van toen hebben moeten doorstaan.

In deze uitgave

Ergens in Nederland, en wel in de gemeente Rhenen <i>Jan Maarten Doorman</i>	4
Herinneringen in krijt en potlood <i>Toon Blokland</i>	20
Mobilisatieadressen Achterberg <i>Henk Deys</i>	23
Weer 'thuis' <i>Fotoreportage</i>	38
Dagboekfragmenten	
Drie keer evacueren aan de Veenweg in Achterberg	16
'Hier valt niets te halen'	18
't Is oorlog. De Duitsers zijn ons land binnengevallen'	26
'De tocht door Rhenen was verschrikkelijk'	32
'Iemand moest het toch doen'	34
Herinneringen van Bep Spies, voormalig melkboer	36

Het relaas van twee artillerie-eenheden op de Lijstereng, in Elst en het Veeneind gedurende de mobilisatie van 1939-1940

'Ergens in Nederland, en wel in de gemeente Rhenen'

Eind augustus 1939 ontquam ook Nederland niet aan de gevolgen van de internationaal gespannen situatie in Europa. Ook voor Rhenen had dit grote consequenties. Duizenden militairen met hun materieel kwamen binnen de gemeentegrenzen te liggen. Veel aandacht gaat terecht altijd uit naar de eenheden die in mei 1940 op de Grebbeberg hebben gevochten. Het verhaal wat hierna te lezen valt gaat juist over het gebied rond Elst, de Lijstereng en het Veeneind. Interessant genoeg om dit eens nader onder de loep te nemen.

Aan de hand van veel geschreven en beeldmateriaal is daar een aardig representatief beeld van gevormd. Dit uit het archief komende geschreven en beeldmateriaal heeft betrekking op een tweetal artillerie-eenheden, nl. de tweede en de derde afdeling van het achtste regiment artillerie. Dit regiment was in vredes-tijd gehuisvest in de Arthur Koolkazerne te Ede, maar lag in de mobilisatietijd van 1939-

1940 in Rhenen. Om te voorkomen dat iedereen wist waar men lag, had men het over 'ergens in Nederland', maar uiteraard wisten familie en vrienden al vlug waar de inkwartiering had plaatsgevonden.

Het leger werkt in een strikte hiërarchie en dat heeft gevolgen voor de organisatiestructuur. Bij de infanterie bestaat een regiment uit bataljons en een bataljon weer uit

compagnies. Bij de artillerie spreekt men van een afdeling (i.p.v. bataljon) en batterij (i.p.v. compagnie). Een afdeling van de artillerie bestaat uit drie batterijen en beschikt over bijna 600 militairen en 400 paarden. Iedere batterij heeft de beschikking over vier stukken geschut, de zogenaamde vuurmonden, die bediend worden door 120 militairen. Een persoon staat centraal in dit verhaal, namelijk de reservekapitein H. Ballot (1896-1963). Hij was de commandant van de eerste batterij van de derde afdeling van het achtste regiment artillerie (1-III-8RA) die zijn inkwartiering had langs de Cuneraweg van Veenendaal naar Rhenen. De andere afdeling die belangrijk was voor dit verhaal is de tweede afdeling, die onder commando stond van reservekapitein (in april 1940 bevorderd tot majoor) F.A. Dudok van Heel (1892-1967), en die was ingekwartierd te Elst. Ballot had zijn geschut staan op de Lijstereng bij Rhenen. Dudok van Heel zag zijn vuurmonden van het type 7-veld gelegen op de Amerongse Berg, niet ver van de boerderij Nieuw Amerongen. Dit type geschut met een diameter van 7,5 cm. (vandaar 7-veld), was lichter dan de houwitser van Ballot maar woog nog altijd zo'n 1.250 kilogram. Beide types waren gefabriceerd door de firma Krupp in Duitsland. De beide afdelingen maakten gebruik van paardentractie en dat zorgt naast veel militairen ook voor behoorlijk wat extra paarden in de inkwartieringsomgeving.

Voormobilisatie

Op 24 augustus 1939 werd de voormobilisatie voor het kader van de eenheden die gemobiliseerd werden een feit. Op die dag valt dan ook bij kapitein van de artillerie H. Ballot het 'oranje papiertje', het zogenaamde telegram B op de deurmat. De artillerie-eenheden, waar dit schrijven op is gebaseerd, waren in vredes-tijd gelegerd te Ede en zodoende was dat ook de opkomstplaats bij de voormobilisatie. Op de eerste dag van de voormobilisatie, komende vanuit zijn woonplaats Amsterdam, stapt kapitein Ballot uit op het perron te Ede en begeeft zich naar het daar vlakbij gelegen hotel Welgelegen. Op een daar staand biljart legt hij het indelingsschema en de mobilisatie-instructie uit aan zijn batterij, om die vervolgens op papier te gaan opbouwen. Hoewel zijn afdeling in Ede is gelegerd, vindt de feitelijke vorming van zijn eenheid plaats in het nabijgelegen Lunteren. Naar die plaats is met het afkondigen van de voormobilisatie het nodige aan vuurmonden, wapens en meer

materieel gebracht. Op 25 augustus begeeft Ballot zich vanuit Ede, samen met de anderen die er al zijn van zijn afdeling, naar Lunteren. Het inkwartieringsadres voor zijn bureau aldaar wordt hotel Floor. Van daaruit wordt de ophanden zijnde mobilisatie voorbereid en alles wat met de voormobilisatie nog van doen heeft uitgewerkt. Zijn persoonlijke inkwartieringsadres is gelegen in het nabij gelegen hotel De Veluwe en later in het eveneens niet ver verwijderde hotel De Pelikaan. De horecagelegenheden werden totaal verrast door de invasie van militairen. In allerijl moesten de nog aanwezige vakantiegasten hun spullen pakken. De leiding van hotel De Veluwe is maar matig en vandaar dat er snel gekozen wordt voor een andere gelegenheid, hotel De Pelikaan. In hotel Floor (Ballot vindt het maar een veredelde dorpsherberg) is men blijkbaar bang voor schade aan het interieur, want direct na aankomst van de militairen worden de tafelkleden en andere versieringen uit de zaal verwijderd. Dat niet alle militairen op tijd verschijnen is soms nader te verklaren. Een officier verblijft met zijn gezin voor een vakantie in Oostende te België en komt hals over kop per motor naar Lunteren. Een andere militair, die bij de voormobilisatie al aanwezig had moeten zijn, komt pas dagen later. Hij woont erg afgelegen, zonder naaste burens, heeft geen radio en leest geen krant, maar door zijn wekelijkse bezoek aan de markt op woensdag komt hij erachter dat er een voormobilisatie heeft plaatsgevonden. Alhoewel het in het begin vrij chaotisch was in Lunteren komt er snel meer structuur in het geheel. De verschillende eenheden ondersteunen elkaar en geven advies indien nodig.

Mobilisatie en vertrek richting de gemeente Rhenen

Op maandag 28 augustus 1939 wordt de gehele mobilisatie afgekondigd met als gevolg dat de dag daarop zich zeer veel militairen komen melden op hun adres. Uit alle hoeken van het land komen de 15 lichten (van 1924 tot 1939) richting Lunteren. Twente, de Achterhoek, Friesland, Groningen, Limburg, maar ook steden als Amsterdam en Rotterdam zijn vertegenwoordigd onder de opgekomen manschappen. De meeste hebben nog het uniform van hun afzwaaitijd en het ziet er daardoor afgedragen en vaak zelfs te krap bemeten uit. Ook moeten in het begin weer erg wennen aan de rangen en standen en de daarbij behorende gewoonten. Gelukkig zijn de burgerhoefs-

Links: Ballot geniet na het eten van een sigaret en leest tevens een nieuwe order door in zijn ondergrondse commandopost. (Historische Collectie Korps Veldartillerie 't Harde)

meden ook al binnen, want die krijgen het zeer druk de komende tijd. Niet alleen de mensen komen naar Lunteren, maar ook allemaal gevorderde paarden, die na hun keuring beslagen moeten worden. De eerste dagen wordt er nog van alles ingekocht om goed voorzien naar het feitelijke mobilisatie-adres te kunnen vertrekken. Op 29 augustus komen tevens de gevorderde gemotoriseerde wagens aan. De dag daarop volgen de 300 gevorderde en gekeurde paarden. Volgens Ballot lijkt het die dag wel een paardenmarkt in het centrum van Lunteren. Het was een enorme klus geweest om de dieren van het station te Ede, waar ze aankwamen, naar Lunteren te krijgen. Sommige dieren waren losgebroken op het perron en ook op de weg naar de bestemming was de situatie soms kritiek. Enkele begeleiders zijn zelfs met twee paarden aan de hand van Ede naar Lunteren komen lopen, wat natuurlijk zeer risicovol was. Later die dag worden de dieren verdeeld over de onderdelen en ook ondergebracht in stallen bij boerderijen in de omgeving. Dat het een enerverende tijd is geweest voor de paardenartsen blijkt wel uit een terugblik op die tijd van de paardenarts van de tweede afdeling, kapitein M. Karssemeijer. Vrijwel de hele dag van acht uur in de morgen tot zes uur in de avond is hij aan het keuren geweest. In totaal heeft hij op de mobilisatiedag van 29 augustus 1939 1168 paarden moeten keuren in de vorderingsplaats Ter Aar, om vervolgens richting Ede af te reizen. Op 31 augustus wordt op de verjaardag van Koningin Wilhelmina bekendgemaakt dat de volgende dag naar een nog onbekende bestemming moet worden getrokken. De radiorede van het staatshoofd geeft veel steun voor zowel de militairen als voor het thuisfront, aldus Ballot. Met dit gegeven vertrekken de kwartiermakers van de afdeling richting de nog niet algemeen bekendgemaakte nieuwe locatie. Op zoek naar geschikte onderkomens voor mens, dier en materieel. Na een verblijf van 7 dagen in Lunteren vertrekt de eenheid van Ballot op 1 september naar haar nieuwe locatie. Die eerste dagen zijn steeds gezegend geweest met erg mooi weer en het treft dus dat tijdens de verhuizing nog steeds de zon schijnt. Het was een heel karwei om alles goed te laten verlopen. Zowel man als paard moest voldoende voorzien zijn van voedsel en water en alle kwartieren moesten worden nagelopen of er niets werd vergeten. Daarna ging het van de verzamelplaats richting Kernhem, om daar naar rechts af te buigen richting Rhenen. Ballot te paard voert het geheel aan en gaat

af en toe de stoet langs om deze te kunnen inspecteren. Bij De Klomp slaat de colonne van ruim een kilometer lang af richting Veenendaal. Bij de gasfabriek aldaar wordt halt gehouden en een rustpauze ingelast. Tevens maakt men van de gelegenheid gebruik om de nieuwe inkwartieringsadressen samen met de kwartiermakers te bestuderen. De eenheid van Ballot wordt ingekwartierd langs de Cuneraweg, gelegen tussen Veenendaal en Rhenen. Ballot vestigt zijn tijdelijke commandopost in café La Montagne. De andere onderdelen van zijn eenheid worden in panden (voornamelijk boerderijen) ondergebracht langs de Cuneraweg over een lengte van ongeveer 1 kilometer. Direct na aankomst gaat men aan de gang. Schuren worden leeggehaald en vervolgens begint men onmiddellijk met het zoveel mogelijk naar behoefte inrichten van de beschikbare ruimten. De afdelingsstaf is terechtgekomen in pension Bergzicht van de dames (zusters) Hootsen. Later wordt daar ook het ziekenverblijf van de afdeling in ondergebracht en dient het tevens als officierskantine. Ook hier verdwijnen de laatste toeristen met gezwinde spoed. De tweede batterij heeft het geluk om in het prachtig gelegen hotel Berg en Bosch te worden ondergebracht. De munitiecolonne wordt gesitueerd in de directe omgeving van kasteel Prattenburg.

Inkwartiering in de gemeente Rhenen

Op 2 september verhuist Ballot zijn tijdelijke commandopost in café La Montagne naar een meer centrale plek in zijn afdeling. Op advies van zijn luitenant-toegevoegd Canter Visscher vertrekken zij beide naar een villa gelegen aan de Cuneraweg 367, waar de familie Van Leeuwen woonachtig is. In de garage wordt het feitelijke bureau gevestigd en in de villa zullen zowel Ballot als Canter Visscher hun inkwartiering hebben. De heer Van Leeuwen is fabrikant te Veenendaal en getrouwd met een Schotse dame. Met hen zullen ze 's ochtend ontbijten en later in de mobilisatietijd ook andere maaltijden delen. Ze zijn allebei zeer begaan met het lot van de militairen en altijd zeer behulpzaam. Mevrouw Van Leeuwen heeft de spanning dat familieleden van haar ook gemobiliseerd zijn en vanaf 3 september 1939 ook daadwerkelijk in oorlog zijn met Duitsland, na de inval van dit laatste land in Polen op 1 september. Ballot is zeer onder de indruk van zijn nieuwe omgeving. Een prachttautuur en een schitterend landschap, legt hij

vast. Ideaal voor het berijden van paarden. Al direct gaat hij de omgeving verkennen met de kaart in de hand om goede plekken te vinden voor zijn stukken geschut. Vanaf het begin wordt rekening gehouden met verkenning vanuit de lucht en de opstelling van het materieel wordt daarop aangepast. De centrale plek van de afdeling is een grote tabaksschuur gelegen tussen de Cuneraweg en de Oude Veensegrindweg. In de schuur zijn vijftig manschappen en ruim dertig paarden ondergebracht. Naast de schuur is de algehele appèlplaats van de batterij. De kwartieren waar de militairen zijn ondergebracht worden vernoemd naar de burgers die er wonen. Het kwartier van Ballot en zijn luitenant heet dan ook 'het kwartier Van Leeuwen'. Een van de kwartieren is genoemd naar de Duitse bewoner Weiss. Een zeer behulpzame man, die zelfs toestaat dat de bij hem ingekwartierde militairen zijn telefoon gebruiken om naar huis te bellen. Ballot wantrouwt die situatie en stelt daarom een verbod in. De tweede afdeling wordt gelegerd in Elst en heeft als groot nadeel dat de infanterie ze voor is geweest, waardoor flink wat gelegenheden al zijn bezet. Dit had tot gevolg dat de paarden van de eerste batterij noodgedwongen een dag en een nacht langs een bosrand van de Amerongse Berg moesten doorbrengen. De uiteindelijk toegewezen kwartieren worden zo goed als het kan geschikt gemaakt voor inkwartiering. Dit laatste is wel erg lastig, blijkt uit een notitie van het oorlogsdagboek. Geen enkel kwartier was nog op 3 september gehandhaafd. De militairen werden zo veel mogelijk bij burgers ingekwartierd. Paarden en materiaal kregen vaak een tabaksschuur als bestemming.

De eerste weken

Het gebied waar de eerste batterij van de derde afdeling van het achtste regiment artillerie haar stelling moet gaan betrekken,

ligt vlak tegen Rhenen aan. Het is het bosgebied rondom de Lijstereng. Een plek met veel jong gepland bos, waar tussen de stukken geschut met de daarbij behorende gangen, onderkomens gerealiseerd moeten gaan worden. Ook de locaties voor de waarnemingsposten moeten worden gezocht. Dat het niet allemaal snel gaat blijkt uit het feit dat men na enige tijd op bevel van hogere hand opnieuw moet verkassen, gelukkig wel in hetzelfde stellingsgebied, de Lijstereng. Een minpunt in het geheel is het ontbreken van een goede badgelegenheid voor de manschappen. Rhenen is al overvol en alleen een wasbeurt bij de pomp of kraan bij het inkwartieringsadres is wel wat erg summier na alle gedane zware arbeid. De eerste weken kan men nog gebruikmaken van het nabij gelegen openlucht zwembad, genaamd Bergbad. Later, als het kouder wordt, kan men na een tip van de collega's van de tweede afdeling gebruikmaken van een badinrichting in een melkfabriek te Amerongen. De afdelingswagen zorgde er dan voor dat de manschappen op de plaats van bestemming kwamen. Ook het ontbreken van ontspanningsgelegenheid voor de manschappen is een groot gemis. Door toedoen van ds. Louwerse is tegenover Bergzicht een boerderij ingericht als militair tehuis, waar allerlei spelletjes kunnen worden gedaan of gelezen kan worden. Vanaf half september werd de verlofregeling van kracht. Dit had grote gevolgen voor de afdeling, want iedere veertien dagen had men recht op twee dagen verlof. Het betekende dat steeds een zevende deel van de manschappen niet aanwezig was. De verdere geoefendheid had daar onder te lijden, maar ook het in elkaar zetten van een schema werd bemoeilijkt. De taak van het verzorgen van de paarden moest steeds doorgang vinden en daarin verschilde de overlast van de verlofregeling van de artillerie met

Links: Het pension Bergzicht van de gezusters Hootsen. Hier vonden de officieren van de staf van de derde afdeling van het achtste regiment artillerie hun onderkomen. Het pand diende tevens als officierskantine en ziekenverblijf. (Historische Collectie Korps Veldartillerie 't Harde)

Boven: de tabaksschuur gelegen tussen de Oude Veensegrindweg en de Cuneraweg vormde de centrale plaats voor de eenheid van Ballot. In dit onderkomen waren ruim 30 paarden en 50 manschappen gelegerd. (Historische Collectie Korps Veldartillerie 't Harde)

De tabaksschuren te Elst werden in een mum van tijd omgetoverd tot stallen voor paarden. Naast het dichten van de daken werden de vloeren verhard en soms ook elektrisch licht aangebracht. (Coll. Sabel-Vermeer)

Een houwitsers van de eerste batterij draait de Cuneraweg op tussen Veenendaal en Rhenen. De onberedenen zitten op de voorwagens en de beredenen op de bijdehandse paarden. (Historische Collectie Korps Veldartillerie 't Harde)

bijvoorbeeld die van de infanterie-eenheden, die die zorg niet hadden. Wel zorgde de regeling voor meer rust in de afdeling, omdat er minder familieleden en bekenden naar de inkwartieringsadressen kwamen kijken. Voor het verder bouwen en inrichten van het stellingsgebied op de Lijstereng is men afhankelijk van materiaal dat men betreft van een centrale plek, het zogenaamde pionierspark te Rhenen of te Veenendaal. De werkzaamheden stokten echter regelmatig. In oktober is er zelfs materiaalschaarste en komt de bevoorrading tot stilstand. In de terreinwagen van oorlogsvrijwilliger Verhoef, een kwetsbare Chevrolet, wordt heel wat materiaal voor de stellingbouw geladen en gereden naar de bestemming. Soms kan men door inventief handelen zelf aan materiaal komen. Zo wist de tweede afdeling op 16 januari 1940 hout aan te schaffen bij een verkoping van kasteel Prattenburg.

Als de ergste problemen rond de inkwartiering achter de rug zijn, komt er meer regelmaat in het geheel. Bij de start van de dag eerst de reveille, dan het controleren van de stallen en het zorgen voor de verdeling van koffie en brood. Om acht uur in de morgen wordt er uitgerukt. De onberedenen gaan richting de stellingen en de beredenen gaan de paarden uitbrengen. Na het vertrek worden de stallen geïnspecteerd en wordt het ziekenrapport van de paarden nagelopen. Dat het in het begin voor zowel militair als burger nog erg wennen is aan de nieuwe omgeving blijkt wel uit een tweetal feiten. Op 17 september 1939 moeten de wachtposten tot tweemaal toe van hun vuurwapen gebruikmaken om een tram van de NBM tot stoppen te dwingen. De trambestuur-

der wilde niet voldoen aan een stopsignaal van een wacht. Ook voor de militairen is het soms nog erg lastig alles goed in te schatten. Afgestoken vuurwerk in Veenendaal wordt op 1 oktober 1939 door de tweede afdeling nog aangehoord voor aanhoudend vuur van lucht doelartillerie.

Het is daarom van groot belang dat er snel goed geoefend kan worden. Voor oefeningen ter voorbereiding in het veld wordt door de batterij van Ballot gebruikgemaakt van de serre van pension Bergzicht. Een zich in de afdeling bevindende kunstschilder heeft een panorama vervaardigd van de omgeving dat zich in die serre bevindt. Eenmaal per week wordt er ook in de avond geoefend, uiteraard ook met de paarden. In het donker is het ondanks alle belemmeringen gelukkig nooit misgegaan. Voor het verder perfectioneren van de afdelingsvuurleiding gaat Ballot samen met zijn afdelingscommandant kapitein Barendregt een keer per week naar kasteel Zuylesteijn, gelegen tussen Leersum en Amerongen. Daar is het commandocentrum van de regimentcommandant en wordt door kapitein Van der Wiel aan alle commandanten van het regiment lesgegeven in vuurleiding.

Paard en huisvesting

De voeding van de paarden (haver, stro en hooi) werd in het begin nog voornamelijk gedaan via mondzakken. De dieren hebben echter na verloop van tijd de zakken kapot gegeten en eten dan van de grond. Stof en zand gaan dan ook de maag in, met als gevolg ziekten zoals kolieken, waar de dieren zelfs aan kunnen sterven. Voor nieuwe zakken was geen budget, dus moest men overgaan tot het maken van voederbakken. Die moest men al snel voorzien van een metalen binnenzijde, anders verdween zo'n bak in een mum van tijd in de maag van een paard. Ook dat was niet bevorderlijk voor de gezondheid van het paard. De gevorderde die-

ren waren gewend om in de weide te lopen en niet om steeds in een omgebouwde tabaksschuur te bivakkeren. Uit verveling gingen de dieren dan overal aan knagen. Ook de juist voor de tabak gunstige lichtdoorlatende, drogende functie van zo'n schuur viel niet goed uit voor mens en paard die daar verbleven. Direct begon men dan ook met het dichtmaken van de gebouwen en daken, het zogenaamde dokken. De vloeren van de tabaksschuren werden in de loop van de mobilisatietijd voorzien van een verhard middenpad om viezigheid enigszins tegen te gaan. Tevens werd een aantal panden voorzien van elektrisch licht.

Inwendige mens

Ook het voorzien van de manschappen van voldoende voedsel is een lastig verhaal. In het begin werd er nog steeds gekookt in de daarvoor bestemde keukenwagens. Voor de eenheid van Ballot stond die bij de centrale plaats naast de tabaksschuur. De tweede afdeling te Elst realiseerde in oktober een goede gelegenheid voor de keuken in een mattenfabriek aan de Rijksstraatweg aldaar. Het was ook hard nodig, want al snel kwamen er klachten over het eten bij de leiding binnen. Steeds maar bonen en erwten was natuurlijk ook geen pretje. Met het instellen van een voedingscommissie hoopte men dat op te lossen. Dat zorgde inderdaad voor meer afwisseling, maar in oktober kwamen er weer klachten binnen die echter door de leiding van de tweede afdeling te Elst als onterecht werden afgedaan. Het eten zal immer een gesprek van de dag blijven en de inrichting van de eetgelegenheden had dan ook de grootste prioriteit in het begin. Op 14 september kwam de kantine voor de manschappen gereed, 23 september volgde het verblijf voor de officieren en eind oktober die voor de onderofficieren. Vanwege het prachtige uitzicht werd zowel die voor de manschappen als de officieren 'Rijnzicht' genoemd. Voor de derde afdeling, waar Ballots eenheid deel van uitmaakte, werd achter pension Bergzicht een danstent gezet die dienst ging doen als centrale eetgelegenheid voor die afdeling. Men was daar blijkbaar noodgedwongen goed in improviseren.

Ontspanning en gedenkwaardige momenten

Voor de ontspanning was men voor een groot deel aangewezen op de activiteiten van O&O (Onderwijs en Ontspanning). Dit resulteerde in optredens van diverse gezelschappen in de daarvoor gecreëerde gelegenheden. Vaak

zijn ze zeer gewaardeerd een enkele keer wat minder. Veel indruk maakt een optreden van het destijds bekende artiestenecht-paar Clinge Doorenbosch. Op een avond in november, vlak voor Sinterklaas, treden zij op te Rhenen voor de derde afdeling. Na afloop van de geslaagde voorstelling krijgt het echtpaar daar te horen dat hun enige zoon, die als officier dienst deed bij het Wapen der Luchtvaart, niet is teruggekomen van een vlucht. Dagen later blijkt dat het toestel is verongelukt bij Hillegersberg en hij het niet heeft overleefd. Ook de Polygoonfilm over de tocht van de Nederlandse onderzeeboot K XVIII naar Nederlands-Indië in 1934-1935 blijft iedereen bij. De ontberingen die de bemanning van deze onderzeeboot gedurende acht maanden moesten doorstaan maakten eveneens veel indruk op de eenheden. Het zorgde voor de soms broodnodige afleiding in het stellinggebied. Zelf krijgt men van het thuisfront allerlei spelletjes en boeken toegezonden. De eerste luitenant Kramer is de centrale spil waar alles omdraait bij de organisatie van het vermaak bij de eenheid van Ballot. Toneelvoorstellingen en filmavonden werden vaak door hem georganiseerd. Bijzondere gebeurtenissen als het vieren van een verjaardag van de commandant of leden van het Koninklijk Huis, het huwelijk van een van de directe collega's, een jubileum qua dienstjaren bij de krijgsmacht, maar uiteraard ook de feestdagen, kregen extra aandacht. Het moest het saamhorigheidsgevoel en de kameraadschap binnen de eenheid versterken. De verjaardag van Ballot werd uitgebreid gevierd op 24 november 1939. Te midden van zijn manschappen, collega-officieren van de derde afdeling, de familie Van Leeuwen bij wie hij was ingekwartierd, maar ook zijn echtgenote, werd hem eer bewezen op een veldje vlakbij café La Montagne. Daar stond zijn hele batterij in carrévorm opgesteld. Zijn vrouw had een grote bos bloemen gekregen en hijzelf kreeg twee trompetten aangeboden, die zijn ondergeschikten hadden kunnen aanschaffen door met veel moeite steeds geld weg te leggen. Eindelijk kon de eenheid van Ballot zich nu doen gelden door bij belangrijke gelegenheden door middel van deze blaasinstrumenten van zich te laten horen. Een ultieme wens van Ballot. Bij het huwelijk van wachtmeester Henk Nooren werd weer uitgebreid stilgestaan door de tweede afdeling. Vanaf het treinstation te Rhenen werd hij samen met zijn echtgenote afgehaald door de afdelingsauto van zijn batterijcommandant, kapitein Tissot.

De Polygoon film over de wereldreis van de Nederlandse onderzeeboot K XVIII werd ter lering en vermaak zowel voor als gedurende de mobilisatietijd in Rhenen gedraaid. (Coll. van Pieter Gieszen, voormalig archief drukkerij Waiboer)

Wachtmeester Jan Huigens samen met zijn paard verenigd in Elst. Veel foto's die in Elst zijn gemaakt waren van zijn hand. (Coll. Sabel-Vermeer)

De menukaart die tijdens het kerstdiner op 26 december 1939 is gebruikt door de tweede batterij van de tweede afdeling van het achtste regiment artillerie in de mattenfabriek te Elst. (Coll. Sabel-Vermeer)

De commandant van de tweede batterij kapitein Tissot en zijn vrouw genoten met een aantal militairen een kerstmaaltijd in de mattenfabriek gelegen aan de Rijksweg te Elst. (Coll. Sabel-Vermeer)

Bij het binnenrijden van Elst moest het bruidspaar de auto verlaten en plaatsnemen op een rijk versierde voorwagen. Als onbereden stukscommandant van de derde vuurmond moest hij daarop plaatsnemen. Collega-wachtmeesters zaten op de paarden voor het nieuwe echtpaar en begeleidden hen zo door het dorp Elst. Onder veel belangstelling werd daar een ereronde gereden en werden ze gadeslagen en toegejuicht door de lokale bevolking. Wachtmeester Nooren had het geluk dat er in zijn eenheid een collega-wachtmeester zat die veel vastlegde met een fotocamera. Deze uit Leeuwarden afkomstige wachtmeester J.S.A. Huigens heeft zo veel wetenswaardigheden weten vast te leggen, die hij overigens destijds voor een klein bedrag verkocht aan zijn mede-artilleristen of burgers uit Elst.

December 1939

Deze maand had voor veel militairen aangename momenten in petto. Het begon voor de artilleristen al goed. Vier december is namelijk de naamdag van de beschermheilige van de artillerie, St. Barbara. Dat ging natuurlijk niet ongemerkt aan de eenheden voorbij. Speculaaspoppen in de vorm van de beschermheilige vonden gretig aftrek en er werd een glaasje gedronken op haar voorspoed. Die dag kwam ook Sinterklaas in Elst aan voor de tweede afdeling. Over de Veenendaalseweg reed hij te paard Elst binnen en werd daar welkom geheten door verschillende eenheden die langs de weg stonden opgesteld. Eerst werd de onderofficierskantine aangedaan en daarna trok hij naar het centrum van Elst, waar de lokale schooljeugd de Sint en zijn gezelschap tracteerde op passende liedjes. Na deze stijlvolle binnenkomst werd de ziekenboeg opgezocht om daar enkele presentjes uit te delen. Ook

de kinderen van de kwartiergevers werden niet vergeten, al was dat soms lastig omdat om godsdienstige redenen niet iedereen dit feest vierde in Elst. De verlofregeling werd voor het eind van het jaar aangepast naar een iets soepeler regime. Een zesde deel van de manschappen en het kader konden met verlof. Het grootste deel dus niet en die vierde dat op eigen wijze. Op de eerste kerstdag was er voor de tweede afdeling een gezamenlijke kerkdienst in de hervormde kerk te Elst. Op de tweede kerstdag was er een avondmaaltijd per onderdeel met daarna optredens van diverse artiesten of van militairen zelf. Deze avond werd als zeer geslaagd ervaren. De derde afdeling vierde het feest in de kantine bij Bergzicht, waarbij soms ook de echtgenotes met kinderen aanwezig waren. Ook daar had men schik gehad. De laatste dag van 1939 sloten zij af met onder meer het eten van oliebolletjes. De koks hadden ruim 2.000 oliebolletjes voor de eenheid van Ballot gebakken. Een eigen gevormd orkestje zorgde voor gezellige muziek. Voor alle veiligheid had Ballot wel alle scherpe patronen ingenomen. Zekerheid voor alles bij de jaarwisseling!

Inspectie en oefening

De maand december was niet alleen maar gezegend met feestjes en partijen. Er werd wel degelijk ook nog geoefend. Een hoogtepunt voor de tweede afdeling was de komst van prins Bernhard op 11 december 1939. Hij bezocht de derde batterij in de stelling terwijl de twee andere batterijen werkzaam waren in het stellingsgebied op de Amerongse Berg. Kapitein Dudok van Heel kon zich van zijn goede kant laten zien. Die maand werd er door zijn eenheid ook geoefend met infanterie. Eerst een mars van 20 kilometer met bepakking samen met het eerste bataljon van het 19e regiment infanterie. Eind december trok Dudok van Heel op met de commandant van het 11e regiment infanterie ter voorbereiding van een grote gezamenlijke oefening op 5 januari te Rhenen. De commandant van het veldleger, luitenant-generaal J.J.G. baron van Voorst tot Voorst, waar het achtste regiment artillerie deel van uitmaakte, was daarbij aanwezig. Een goede voorbereiding was dus zeer belangrijk. Voor zowel Dudok van Heel als Ballot verliep het die dag allemaal naar wens.

Weer en andere ongemakken

Gedurende de mobilisatieperiode werden de manschappen aan allerlei typen weer blootgesteld. Bij de aanvang, eind augustus, was het nog zeer mooi zomerweer. Halverwege september veranderde dat in periodes met veel regen. Dit laatste had tot gevolg dat eind oktober de uiterwaarden onderliepen. Ook een hevige storm eind november zorgde voor veel schade in het stellinggebied door het omvallen van bomen. Het instellen van de inundatie in november 1939 zorgde voor veel overlast voor de directe omgeving. Kapitein Ballot omschreef wat een machtig gezicht het was om de onderwaterzetting van het lagergelegen gebied voor Ede en Bennekom langs de Grift vanaf de hoogte van de Utrechtse Heuvelrug te aanschouwen. Het had grote gevolgen voor de lagergelegen boerderijen doordat het regenwater vanaf de hoogten nu niet meer weg kon stromen door het hoge grondwaterpeil. De manschappen van Ballot hielpen de getroffen boeren te Achterberg zoveel als ze konden om het begaanbaar te houden. Op 15 december 1939 viel de winter in en die zou pas eindigen in maart 1940. In vijftig jaar had men niet zo'n strenge winter gehad. Soms met korte periodes van dooi, maar vaak met lange periodes van vorst. Zelfs zo hard dat de grond tot 60 centimeter diep bevroren was.

Ballot op zijn geliefde paard Eric (legernummer 8949) in vol oorlogsor-naat. De hoeven zijn voorzien van sneeuwplaatjes en noppen, de zogenaamde kalkoenen. (Historische Collectie Korps Veldartillerie 't Harde)

Dit belemmerde het werk aan de stellingen dan ook zeer en net toen men begonnen was met het realiseren van de reservestellingen gaf dit grote problemen. Gelukkig kreeg men toestemming om voor die werkzaamheden burgers in te zetten. Voor de militairen had het extreem koude weer niet alleen schaduwkanten. Op de verjaardag van prinses Beatrix, 31 januari 1940, werden er op diverse plaatsen op de uiterwaarden schaatswedstrijden gehouden. Iedereen die kon schaatsen was daarbij aanwezig. Juist de dag daarvoor was de Elfstedentocht gereden, maar niemand van de tweede of derde afdeling van het achtste regiment artillerie deed daar aan mee. Voor de paarden had de koude periode ook grote gevolgen. Eind december 1939 was er tevens sneeuw gevallen en in de maanden daarna nam dit toe. Om toch de dieren uit te kunnen blijven rijden werd het hoefbeslag voorzien van een sneeuwplaatje waarin noppen konden worden bevestigd, de zogenaamde kalkoenen. Het zorgde allemaal voor veel vertraging bij het uitrijden en het noopte tot extra voorzichtigheid. De paardenartsen gaven toen extra demonstraties ter instructie hoe de sneeuwplaatjes en de kalkoenen moesten worden bevestigd.

Afronden stellingbouw

Bijna de hele mobilisatieperiode door werd er gebouwd aan de stellingen. Aan de hand van eerder gemaakte plannen en tekeningen zocht men het terrein uit. Vervolgens werden er door een speciale officier (de terreinmeetofficier) de zogenaamde nulpunten berekend. Om een goed vuur af te geven door de vuurmonden is zo'n precies uitgerekend punt van groot belang. De verdere stellingbouw is afgesteld op een dergelijk punt. Eerst begon men met het maken van de normaalstelling, daarna met de verwisselstel-

Een houwtser 15.17 van de eenheid van Ballot in een geschutspuut op de Lijstereng te Rhenen. De 45 kilogram zware granaten zijn goed zichtbaar, net als wachtmeester John. (Historische Collectie Korps Veldartillerie 't Harde)

Rechts: de bovenzijde van de ondergrondse commandopost van Ballot in een jong bosperceel op de Lijstereng. (Historische Collectie Korps Veldartillerie 't Harde)

ling en als laatste met de reservestelling. De plek waar de vuurmond werd ingegraven draagt de naam geschutspuut. Deze plaats was voorzien van munitienissen, zitnissen, lignissen, levensmiddelennissen en schuilnissen voor de bemanning. Het hele stellingwerk was voorzien van een ondergrondse commandopost en twee zestienmans schuilplaatsen, een onderkomen voor toegevoegd personeel. Allemaal verbonden met elkaar door loopgraven. In die ondergrondse kamers waren klaptafels, britsen, banken en kooien. Een heel netwerk, maar voor een goede verdediging onmisbaar. Al die werkzaamheden hadden natuurlijk een behoorlijke impact op de omgeving. Om te voorkomen dat deze te duidelijk herkenbaar waren werd er zoveel mogelijk aan camouflage gedaan. Ook het zichtbaar zijn vanuit de lucht moest worden vermeden. Ballot kreeg tot zijn genoegen de mogelijkheid om samen met zijn afdelingscommandant vanuit de lucht zijn stellingen te aanschouwen. Vanaf vliegveld Soesterberg vertrokken zij samen op 24 april 1940 met een vliegtuig van de Militaire Luchtvaart richting Grebbelinie. Het zag er indrukwekkend uit met die waterpartijen. Nog belangrijker vond hij dat zijn stellinggebied zo goed als niet zichtbaar was vanuit de lucht. Luchtfoto's bevestigden dit.

Meidagen 1940 in een notendop

Voor de beschrijving van de feitelijke strijd is gekozen voor een weergave van de eerste batterij van de derde afdeling van het achtste regiment artillerie onder commando van kapitein Ballot. Deze geeft qua informatie een persoonlijker beeld dan die van de andere afdeling en dat gaf de doorslag voor alleen die versie.

Op 7 mei werden plotseling alle verloven ingetrokken. Er zat weer spanning in de lucht en het was niet voor de eerste maal. In november 1939 en januari 1940 leek het ook even kritiek te worden want toen werden tevens de verloven ingetrokken en de graden van strijdvaardigheid opgevoerd. Gelukkig viel het toen uiteindelijk nog mee maar kon het als een goede test van de gehele organisatie worden gezien. Ook begin april 1940 werd het spannend toen de Duitsers Denemarken en Noorwegen aanvielen. Nu leek het allemaal veel serieuzer en in de nacht van 9 op 10 mei kreeg Ballot te horen van zijn afdelingscommandant dat er nu toch echt zeer verontrustende berichten van de grens kwamen. Onmiddellijk wordt er appèl geblazen door de trompetter en verzamelen de manschappen zich bij de garage voor verdere instructies. De vuurmonden worden naar de stelling gereden alsmede munitie en levensmiddelen. Ook de telefonische aansluitingen worden in orde gemaakt en de commandopost wordt ingericht. Terwijl naar de stelling wordt uitgereden, trekken zeer veel colonnes infanterie naar hun plaats. Later in de nacht en de vroege morgen worden er steeds meer vliegtuigen waargenomen. Sommigen hoog in de lucht, maar anderen laagvliegend over het terrein, waar zeer duidelijk de Duitse onderscheidingstekens van zijn te herkennen. Een enkel toestel wordt door vuur neergehaald maar de meeste kunnen hun weg vervolgen en vuren soms op de eenheden. Het dragen van de helm wordt daarom al snel een logische order. Voor de burgers van de gemeente Rhenen betekende de Duitse inval dat zij op 10 mei moesten evacueren. De heer en mevrouw Van Leeuwen komen afscheid nemen van Ballot en vertrekken richting de

evacuatiepunten. Ballot dankt hen voor de genoten gastvrijheid gedurende de maanden van de mobilisatie. De paarden worden met de administratie van de afdeling, nadat zij alles naar het stellingsgebied hebben vervoerd, naar het meer veilige achterland gebracht. In dit geval naar de omgeving van het Berghuis bij Amerongen. In de commandopost van Ballot komt in de loop van de morgen het bericht binnen dat Duitse troepen Nederland zijn binnengevallen in de vroege ochtend van 10 mei 1940. Even daarvoor is de batterij om 8.00 uur gereed voor de gevechtssituatie. Die eerste dag blijft het nog relatief rustig voor de batterij van Ballot. Er vliegen nog veel vijandelijke vliegtuigen over en vanuit Achterberg komen nog geëvacueerden door de holle weg omhoog naar Rhenen langs de waarnemingspost. Vanuit deze post is nog weinig waar te nemen in het voorpostengebied tussen de Grebbeberg en Wageningen. Wel komen er aan het eind van de middag berichten binnen dat er op de hoogte van Ede, Bennekom en Wageningen vijandelijke patriouilles zijn waargenomen. De munitievoorraden worden aangevuld en de zogenaamde 'wijnkelders', de meer naar achter gelegen ondergrondse voorraden waar de munitie van de houwtser is opgeslagen in rekken, worden zo veel mogelijk gevuld met de 43 kilo wegende granaten. Het zwaardere, meer naar achter gelegen Nederlandse geschut, begint niet lang daarna te vuren. In de buurt van Veenendaal zijn ook het eer-

ste vuur en de eerste rook waar te nemen. Al met al wordt de situatie steeds dreigender. In de nacht is ook in de verte het eerste geweer- en mitrailleurvuur te horen. De steeds binnenkomende meldingen dat er overal parachutisten kunnen zitten, zorgen voor onrust. De nabijverdediging wordt daarop verscherpt. De eenheid van Ballot zal pas in actie komen als er een aanval komt op de hoofdweerstandsstrook. Eerder vuur zal de positie alleen maar verraden aan de vijand.

11 mei 1940

Tijdens de vroege uren van de nacht komt het bericht dat de batterij rond het tijdstip van zonsopgang volledig bezet moet zijn. Ballot zelf neemt nu zitting in de waarnemingspost. De Duitse artillerie heeft zich nu blijkbaar ook geïnstalleerd, want de eerste vijandelijke beschietingen vinden nu plaats. Die morgen komt de ordonnans nog post brengen en halen. Voor Ballot zat er een briefkaart bij van zijn moeder. Hij verbaast zich over de reclametekst op het poststempel: 'Vacantie in een Vredig Nederland'. Niet lang daarna volgt de eerste instructie voor het afgeven van voorbereidende vuren. Op de toren van de hervormde kerk te Wageningen zijn vijandelijke waarnemers gesignaleerd door Nederlandse troepen in de voorposten. De tweede batterij, die sinds kort was gesitueerd aan de Rhenense zijde van de Grebbeberg (niet ver van de steenfabriek en de tramremise), moet het vuur uitvoeren.

Luchtfoto van 800 meter hoogte van de Lijstereng nabij Rhenen gemaakt op 1 april 1940. De linker pijl geeft aan de positie van de commandopost van Ballot. Iets rechts daarvan is de villa Lijstereng van de familie Sandbrink zichtbaar. De weg die loopt van rechtsonder naar links middenboven is de Reumersweg. De weg die rechts van beneden naar boven loopt is de Nieuwe Veenendaalseweg. Rechts daarvan halverwege is een klein deel van de Beukenlaan zichtbaar. In deze laan had Ballot zijn waarnemingspost voor zijn batterij gesitueerd. (Historische Collectie Korps Veldartillerie 't Harde)

Op 13 mei 1940 viel op slechts twee meter van de commandopost een vijandelijke granaat. Links op de foto de ingang van de commandopost met daarom heen de afgebroken takken als gevolg van de inslag. (Historische Collectie Korps Veldartillerie 't Harde)

Deze batterij lag buiten het directe blikveld van de Duitsers en kon zo vrij gedekt dit vuur afgeven. De waarnemingspost van Ballot moest het vuur leiden en de communicatie tussen de vuurmond en deze post liep via de telefoon. De brisantgranaat valt na 28 seconden vlakbij het doel en moet als gevolg van een straffe noordenwind, worden gecorrigeerd. Na een hevig batterijvuur en vervolgens het wegtrekken van de rook, blijkt dat de toren met de omliggende behuizing voor een groot deel is verwoest. Het moet voor de aanwezige luitenant Broekema en Carbin, die veelvuldig in de waarnemingsposten zijn geplaatst, een naar gezicht zijn om de stad waar ze gewoond of gestudeerd hebben zo toetgetakeld te zien worden. Vlak daarna krijgt Ballot de opdracht om met zijn eigen nabijgelegen batterij vuur af te geven. Dat leidt tot veel enthousiasme bij de manschappen ondanks de enorme dreunen die de 57 projectielen veroorzaken. Ook de vijand laat van zich horen door een vrij storend vuur over Rhenen, de Koerheuvel en de Lijstereng af te geven. Er vallen gelukkig geen slachtoffers. Ook in de middag wordt door Ballot nog een paar maal vuur afgegeven. Een vooraf opgesteld schema van zes uur op en zes uur af zorgt ervoor dat in 24 uur tijd vier verschillende taken worden verricht. Van de zes uur slaap komt door de vele beschietingen niet veel terecht.

12 mei 1940

De batterij die de kerk en omgeving van Wageningen beschoot, is vanuit haar vooruitgeschoven positie nu naar het stellingsgebied van de Lijstereng verplaatst. Bij het begin van de dag zijn er grote rookpluimen op en rond de Grebbeberg te herkennen. Ook in Achterberg brandt al menig boerderij. Rond het middaguur moet de batterij van Ballot de omgeving voor de Grebbeberg onder vuur gaan nemen. Door die berg zelf is er niet veel waar te nemen van de werking van het vuur. Wel is er een hevig geweer- en mitrailleurvuur van die plek te horen; er wordt daar stevig gevochten. Tegen 18.00 uur krijgt Ballot tot zijn verbazing de opdracht om de hoofdweerstandstrook onder vuur te nemen. Is de vijand dan al in dat gebied doorgedrongen? Hij kan het nauwelijks geloven, maar moet het accepteren. Met dit vuur en ook weer tegenvuur van de vijand gaat men de nacht in. In het voorterrein zijn vele branden te zien. Niet alleen daar broeit het. Ook in de beleving van Ballot hangt er iets dreigends in de lucht.

13 mei 1940

In de nachtelijke uren trekken al veel infanterie-eenheden zich over de Autoweg richting het westen terug, tot grote verbijstering van Ballot. Veel manschappen hebben geen wapens meer bij zich en zijn vaak zonder officieren. Ook komen er juist in tegengestelde richting eenheden voorbij ter versterking van de frontlinie. Het zorgt voor veel verwarring. Ballot besluit om poolshoogte te gaan nemen bij zijn afdelingscommandant die meer naar achteren zijn commandopost heeft. Daar hoort hij van de uitvoering van een tegenaanval door Nederlandse strijdkrachten bij het aanbreeken van de dag richting Grebbeberg. De batterij van Ballot moet gedurende die operatie ondersteunend vuur geven. Om drie uur in de morgen is de batterij weer volledig bezet en klaar voor de uit te voeren actie. Exact om half vijf begint het ondersteunende vuur en alles dreunt en schudt in de stelling gedurende een half uur. Die morgen volgen er nog meerdere vuren richting het oosten. De tegenaanval is al snel op niets uitgelopen en het oosten liet zich ook niet onbetuigd. Steeds vaker komt het vijandelijke vuur dekkender te liggen. Helemaal vreemd is het dan ook niet dat zich een enorme ontploffing als gevolg van een granaatinslag voordoet vlakbij de ingang van de commandopost van Ballot. Uiteraard met veel ravage tot gevolg. Overal liggen afgebroken takken, maar de commandopost heeft het overleefd. Hierna begeeft Ballot zich naar zijn waarnemingspost om daar de situatie te aanschouwen. Weldra ligt dit punt ook onder vijandelijk vuur en gelegen in een schuilnis van twee kubieke meter aan de voet van de waarnemingspost moet hij samen met dertien anderen dit half uur durende vuur doorstaan. Hevig is het, want een beuk met een diameter van 40 centimeter breekt als een luciferhoutje voor zijn ogen af. De lijnen met de commandopost zijn door het vuur verbroken en dit noopt Ballot daar-

om daarheen terug te keren. Daar aangekomen blijkt zijn batterij te vuren met als doel de Grebbeberg zelf. Zou de vijand nu ook al daar zijn, dan komt die toch angstig dichtbij, is zijn conclusie. Die dag zien ze boven Rhenen zwarte rookwolken opstijgen en horen zij tevens een vreemd geluid van krakend metaal na een hevige explosie. Dat moet de spoorbrug zijn die is opgeblazen. Steeds dichterbij komt het geweer- en mitrailleurvuur nu ook al bij de Koerheuvel. Extra waakzaamheid is nu geboden. Tegen half twee in de middag komt via de telefoon in de commandopost het bericht binnen dat de vuurmonden onklaar moeten worden gemaakt en dat er teruggetrokken moet worden op Elst. Een order die Ballot niet kan geloven en hij verzoekt of dit wel juist is. Van terugtrekken kan geen sprake zijn, standhouden was de opdracht en bovendien zo'n order moet schriftelijk worden uitgereikt. Even daarna volgt een bombardement door vijandelijke vliegtuigen, waardoor alles kraakt en piept tot in het extreme, maar opnieuw houdt de stelling. Er wordt besloten een verificatie van de order bij het hoofdkwartier te vragen door een cadet-vaandrig per motor daarheen te sturen. Het hoofdkwartier blijkt al verlaten te zijn en vervolgens wordt besloten om dan zelf ook de terugtocht in te zetten. De vuurmonden worden tijdelijk onbruikbaar gemaakt door het wegnemen van de slagpinnen en de drukbodems. Door de bossen, en niet over de Autoweg, trekt men terug richting Elst. Daar werd de order gekregen om naar het Berghuis in Amerongen te gaan en verenigd te worden met de paarden. Het gevoel

het geschut te hebben moeten achterlaten in de stelling, voelt uiterst naar. Diezelfde avond wordt in de dekking van het donker verder teruggetrokken richting de Nieuwe Hollandse Waterlinie om daar de strijd verder te voeren.

Capitulatie en demobilisatie

Tijdens de tocht van Elst richting het westen komen de eenheden in een enorme stroom van allerlei andere eenheden. Soms leidt dit tot chaotische situaties, maar uiteindelijk weet eenieder de definitieve bestemming te Benschop te vinden. Onderweg wordt vernomen dat Nederland heeft gecapituleerd op 14 mei, wat tot ongelofelijk veel woede en verdriet leidt. Een van de gevolgen van de capitulatie is dat de eenheden wapens en munitie moeten inleveren. Een terugtocht naar Rhenen is het gevolg om daar al het achtergelaten materieel op te halen en in te leveren op speciaal daarvoor gereedgemaakte locaties. Ook het opruimen van de stellingen en het onschadelijk maken van munitie die niet is afgegaan behoort tot de taken. Veel indruk maakt, naast de vele slachtoffers, ook het zwaar getroffen Rhenen. Niet lang daarna komt de order binnen dat ook de paarden moeten worden overgedragen, met als gevolg dat eind mei ook veel mensen van de batterij kunnen afzwaaien. Op 15 juni 1940 is het uiteindelijk ook Ballot die gedemobiliseerd wordt en terug kan keren in de burgermaatschappij. Aan een inspannende en emotionele tijd is een einde gekomen.

Jan Maarten Doorman

De waarnemingspost in de Beukenlaan te Rhenen na de beschietingen van 13 mei 1940. (Historische Collectie Korps Veldartillerie 't Harde)

Bronnen

- Dagboek door reserve kapitein H. Ballot.
- Oorlogsdagboek van II-8RA.
- Met elkaar voor elkaar; herinneringen aan de mobilisatietijd 1939-1940 door de officieren van de tweede afdeling van het achtste regiment artillerie (II-8-RA).
- Notaboek van de staf van II-8-RA.
- Mobilisatieherinnering van 2-II-8-RA. Terugblik op de mobilisatietijd door de onderofficieren van de tweede batterij van de tweede afdeling van het achtste regiment artillerie.
- Het paardenvolk in mei 1940 door J. Klingens. Panorama van de veldartillerie.

Begin september 1939 werd de mobilisatie afgekondigd en ook bij het gezin Ter Maaten werden soldaten ingekwartierd, die hun stellingen op de Grebbeberg hadden. Op 12 november 1939 kwam het bericht dat het gebied onder water zou worden gezet. De bedoeling was een proef-inundatie te houden waarbij de boerderij niet meer bereikbaar zou zijn. De boerderij en het erf bleven wel droog, maar de bewoners moesten vertrekken.

Het echtpaar Jaspersen-Ter Maaten staat hier voor hun huis in Achterberg (1929). (Coll. mevr. Jaspersen)

Drie keer evacueren aan de Veenweg in Achterberg

De eerste evacuatie

Het vee werd gevorderd en het heeft lang geduurd voordat de vergoeding daarvoor werd uitbetaald. Het gezin vertrok naar Randwijk, waar opa en oma Van Deelen woonden. De kinderen zijn er een paar maanden op school geweest. Het was een klein schooltje met drie klassen in één lokaal. Aan de onderwijzeres heeft mevrouw Jaspersen geen plezierige herinneringen. Moeder Ter Maaten vond het heel naar dat ze van huis weg was en in februari 1940 hield zij het niet meer uit in Randwijk. Zij wilde terug naar de boerderij. Dat is gelukt. De soldaten, die tijdens de evacuatie van het gezin in en bij de boerderij waren gebleven, hadden van het erf naar de straat een soort dam gemaakt, zodat zij de voeten droog hielden als ze van de weg naar de boerderij liepen.

De tweede evacuatie

In mei 1940 ging het weer fout. Op 10 mei kwam de buurman, Bart Verwoert, naar hen toerennen en vertelde dat ze weg moesten. De soldaten wilden eerst op hem schieten

De familie Jaspersen-ter Maaten

Dirkje Jacoba Jaspersen-ter Maaten is op 14 juni 1930 geboren en opgegroeid op de boerderij 'De Kampjes' aan de Veenweg 5 te Achterberg. Haar vader was Jan ter Maaten, geboren in januari 1907 te Scherpenzeel, en haar moeder was Jacoba van Deelen, geboren in september 1905 te Emmikhuizen. Haar ouders zijn in 1929 getrouwd en kwamen toen naar Achterberg om daar te boeren. De boerderij waar zij woonden was een gemengd bedrijf van 13 hectare groot en werd gepacht van de gemeente Rhenen. Vader Jan overleed op 28 juni 1939 in het ziekenhuis te Utrecht aan een niervergiftiging. Een moeilijke tijd brak aan. Een ongetrouwde broer van moeder Jacoba, Aris van Deelen, kwam na het overlijden van vader op de boerderij om het bedrijf gaande te houden. In het jaar 1939 bestond het gezin uit 3 meisjes en 2 jongens. De jongste zoon Jan is na het overlijden van vader op 13 oktober 1939 geboren. Een buurvrouw, mevrouw Hasselaar, die baakster was, heeft bij de bevalling geholpen. Zo ging dat in die dagen.

omdat ze dachten dat hij een spion was, maar zover is het gelukkig niet gekomen. Het gezin moest, net als de andere bewoners van Achterberg, zich melden op een van tevoren vastgestelde verzamelplaats en vandaar naar het veer in Rhenen. Dat ging te voet. Bij het veer aangekomen kregen ze van mevrouw Rauw een kinderwagen, die als wieg kon dienen voor het jongste kind. De vele fietsen die voor vervoer gediend hadden, moesten in de wei achtergelaten worden. Met de bekende kolenschuiten vertrokken zij naar Bergambacht en vandaar met een auto naar Stolwijk. Hier werden ze ondergebracht bij een familie Van Dool, die een winkel in huishoudelijke artikelen had. Mevrouw Van Dool was alleen, haar man was als militair opgeroepen.

Naast hen, bij een kruidenier, was het gezin van meneer Van Viegen, ook uit Achterberg, ondergebracht. (Meneer Van Viegen was in die tijd hulpprediker in Achterberg. In 1956 kreeg hij de bevoegdheid van predikant).

Vanuit het evacuatie-adres kon men 's avonds Rotterdam zien branden. Dat was een verschrikkelijk aanzicht, dat mevrouw Jaspersen nog voor ogen staat.

Na de capitulatie keerde het gezin terug naar de boerderij aan de Veenweg. Meneer Van Viegen heeft ervoor gezorgd dat ze met een auto naar Achterberg werden gebracht. De boerderij was helemaal omringd door stellingen, maar er is op die plaats niet gevochten. Wel werd het gerucht verspreid dat er overal mijnen zouden liggen, maar de schaapherder, Teunis van de Scheur, liep er rond met zijn schapen en er gebeurde niets.

Moeder Jacoba, die dus weduwe was, kreeg een vergoeding van 10 gulden per week van de overheid omdat het vee was gevorderd en er, zolang er geen vergoeding was betaald, geen inkomsten meer waren. Gedurende de evacuatietijd moest het gezin hiervan leven. 's Zomers woonde het gezin in het bakhuis, dat voldoende ruimte bood en 's winters in het huis. Op 22 oktober 1941 hertrouwde moeder met Albertus Veldhuizen uit Renswoude. Hij had ook 5 kinderen, zodat het gezin toen 10 kinderen telde. Samen kregen ze ook nog 1 kind.

De kinderen sliepen met z'n allen op zolder. Vader moest dan regelmatig met z'n stok tegen het plafond tikken om het stel tot de orde te roepen.

De kinderen gingen in Achterberg naar school, bij meester Van de Waal. Meneer Van Viegen had ervoor gezorgd dat ze met een schoolbus mee konden rijden. Ze liepen dan de Noordelijke Meentsteeg uit naar de Cuneraweg en stapten daar op de bus naar Achterberg, waar ze voor de school konden uitstappen. De bus reed dan door naar Rhenen.

Na de lagere school heeft Dirkje nog de 7e klas doorlopen in Rhenen, bij juffrouw Wisgerhof. Hier kregen ze onder andere les in de Duitse taal. Dat was geen succes; de kinderen maakten er een puinhoop van. Kennelijk kon juffrouw Wisgerhof niet goed orde houden.

De derde evacuatie

Op 22 oktober 1944 was het weer raak. Weer moest het gezin, dit keer op last van de Duitsers, evacueren. Nu was de aanleiding de slag om Arnhem, Market Garden. Het was geen georganiseerde evacuatie; je moest maar zien waar je heen ging. Het gezin vond onderdak bij familie in Renswoude en bleef daar tot het na de oorlog weer terug mocht keren naar Achterberg.

Het leven hernam zijn gewone gang. Het gemengd bedrijf werd voortgezet. De meisjes vanaf 15 gingen werken bij een boer. Dirkje kwam terecht bij een boeren-gezin in Scherpenzeel. Ze was daar in de kost en verdiende 5 gulden in de week. Het bedrag kwam ten goede aan het gezinsbudget. Het waren lange werkdagen. Om vijf uur opstaan en zes koeien melken en verder het reguliere werk op de boerderij. Dirkje trouwde met Gerrit Jaspersen uit Randwijk, die in 1956 postbode werd in die plaats, waar zij altijd zijn blijven wonen. Maar naast het vak als postbode hebben Dirkje en Gerrit het boerenleven toch altijd vastgehouden. De veestapel heeft nog lange tijd bestaan uit een aantal koeien, geiten, varkens, pony's en wat kippen.

Gerrie van Dijk vertelt over haar vader en moeder, de zadelmaker en leerbewerker Van Dijk

Voor hij uit Rhenen wegging heeft hij de etalageruit afgedekt met een stuk balatum.

'Hier valt niets te halen'

schreef Van Dijk op de etalageruit

Rond 1930 verhuisden zij naar het pand aan de Herenstraat 5, dat zij samen met de toenmalige Hobokenbank bouwden. Na de oorlog werd het Frederik van de Paltshof 17. Hoewel het een woninginrichting en zadelmakerij was, lag de nadruk op de zadelmakerij en leerbewerking.

Toen in 1939 de mobilisatie werd afgekondigd en in Rhenen veel militairen met paarden werden ingekwartierd, kreeg Van Dijk het druk. In de werkplaats werden 6 militairen tewerkgesteld, die 's morgens kwamen en aan het eind van de dag weer naar hun slaapadres gingen, de Openbare School aan de Nieuwe Veenendaalseweg. Tussen de middag aten ze bij het gezin Van Dijk. Het eten voor de soldaten werd vanuit de veldkeuken gebracht. De soldaten waren belast met het onderhoud van het tuigage voor de paarden. In geval zij materialen van Van Dijk gebruikten, werden die genoteerd en betaald door het leger. De werkplaats zal min of meer gevorderd zijn.

Fam. van Dijk

Willem van Dijk, geboren 06-10-1901, leerde het vak van stofferen en leer bewerken van Van Lienden (De Griezel) en begon begin jaren twintig een bedrijf als zadelmaker in de Molenstraat.

Hij trouwde op 18-12-1930 met Elisabeth Willemina van Dam, geboren 17-11-1904. Zij woonde onder aan de Grebbeberg. Elisabeth werkte als keukenhulp bij burgemeester Van Holte tot Echten aan de Nieuwe Veenendaalseweg (later het huis van Sandbrink), waar ze het heel goed naar haar zin had. Het echtpaar kreeg een dochter, Gerrie.

Foto's uit de collectie Gerrie Meier-van Dijk.

De paarden, twaalf stuks, die dienst deden als artillerietrekkers van I 8RA, stonden in de schuur van Van Dijk, die als stal was ingericht en die uitkwam in de Hofstraat.

De militairen waren over het algemeen jongens uit de Achterhoek en zij waren al gauw vertrouwd met het gezin Van Dijk. Toen Gerrie vijf jaar werd kreeg ze van de soldaten een pop. Tot lang na de oorlog bleef het contact bestaan. Enkele namen zijn nog bekend: Hoefman, De Rijk, De Ronde en Van Zuilekom.

Ook stonden er paarden gestald in de schuur van de Koning van Denemarken, aan de zuidkant van de Herenstraat. Dit waren de mooie paarden van de officieren. De soldaten sliepen erboven in de zogenaamde 'Zaal van Altena'.

Zij hadden geluk, hun boot was schoon in tegenstelling tot de andere boten, die onder het kolengruis zaten.

In de Hofsteeg stonden overdag de paarden die gebruikt werden voor het trekken van kanonnen en dergelijke en die daar verzorgd werden. Ze stonden naast elkaar dwars in de steeg. Er was nauwelijks ruimte om er achter langs te lopen. De toen 14-jarige Job Lodder, die in de Hofsteeg woonde, herinnert het zich nog goed. Hij was nogal bang voor die grote dieren en durfde er niet langs te lopen.

Toen de oorlog uitbrak, moest Van Dijk in Rhenen blijven voor het herstellen van het tuigwerk. Moeder en dochter vertrokken met de boten naar Krimpen aan de Lek. Zij hadden geluk, hun boot was schoon in tegenstelling tot de andere boten, die onder het kolengruis zaten. Zij kwamen terecht bij de familie Marelissen, waarvan de man bij de waterpolitie was.

Na een week kwam vader Van Dijk ook in Krimpen aan. Voor hij uit Rhenen wegging heeft hij de etalageruit afgedekt met een stuk balatum en erop geschreven: 'Hier valt niets te halen.'

Na terugkomst bleek het pand onbeschadigd, op een gebroken ruit na, en alles was er nog. Een paar panden verderop was de gehele binnenstad afgebrand. Het maakte een enorme indruk op fam. Van Dijk.

Tot 1965 bleef Van Dijk als zadelmaker en leerbewerker werkzaam. Daarna stopte hij en werd het pand verkocht aan slager Van Veenendaal.

Een herinnering
of een verlangen
naar, in potlood

Mobilisatie in Elst en omgeving

Herinneringen in krijt en potlood

Tijdens de mobilisatieperiode 1944/1945 waren verschillende onderdelen van het Nederlandse leger in Elst en in de nabije omgeving van Elst gelegerd. We weten met zekerheid dat er eenheden van het 8e Regiment Artillerie waren gelegerd in tabaksschuren, schuren en bij particulieren thuis. Eenheden van het 19e Regiment Infanterie waren in eerste instantie gelegerd in o.a. de tabaksschuren op de Plantage Willem III en later in het in oktober 1944 nieuw gebouwde complex De Eikelkamp. De officieren en onderofficieren zaten ook bij burgers thuis. Verder waren er kleine onderdelen zoals de 4e Mitrailleur Compagnie (MC) en de 19e Compagnie PAC gelegerd in respectievelijk de Openbare Lagere School in Elst en op Remmerden.

Naast de verhalen, de foto's en film zijn er nog meer tastbare herinneringen aan die periode bewaard gebleven. Herinneringen die de tijd, het stof en mensenhanden hebben overleefd. Het zijn herinneringen in krijt en potlood, bewaard gebleven en gevonden op een tweetal plekken in Elst. Herinneringen die een verhaal vertellen over deze bijzondere periode voor dat dorp achter de Grebbelinie.

Eerst gaan we naar de Openbare Lagere School aan de Rijksstraatweg. Aan het begin van de mobilisatie werd deze grondig verbouwd om haar geschikt te maken voor de legering van soldaten. Op de zolder werd een vloer gelegd, er werd een trap gemaakt en er werd CV aangelegd. Op deze zolder werden de manschappen van de 2e sectie 4 MC o.l.v. de Eerste Luitenant A.A. Bonnema gelegerd. Onder die manschappen bevonden zich vol-

4

1 Naam van dpl.sld. Van Heek in krijt

2 Naam van dpl.sld. Veugelink in krijt

3 Tekening van de Kromme en de Lange in krijt

4 Schets van stelling met versperring? In krijt

5 De woning Rijksstraatweg 283

6 De celdeur met luikje

2

3

1

5

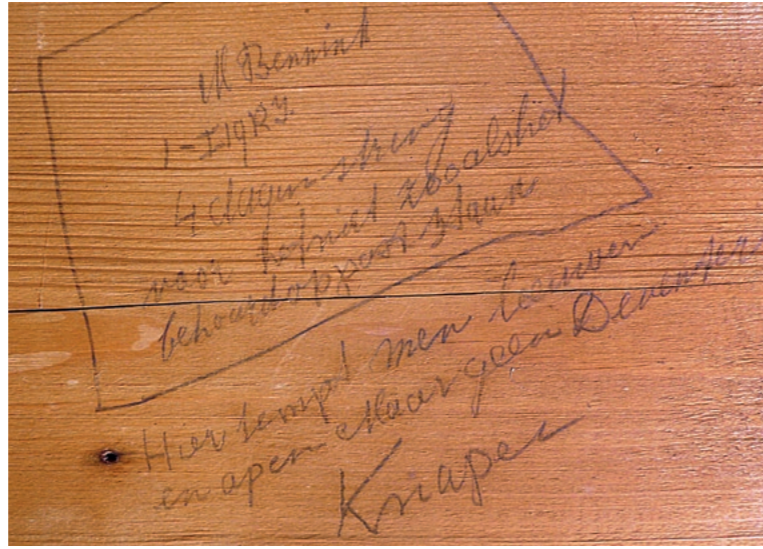
6

gens de appèlijsten o.a. de dpl.sld. G.F. van Heek uit Hengelo en de dpl.sld. H. Veugelink uit Doetinchem. Dat ze daar geweest zijn weten we zeker en waarschijnlijk ook waar ze geslapen hebben, want zij hebben beide hun sporen nagelaten. Hoe? Op zeker moment is de school gesloten en kreeg toen de bestemming van Dorpshuis. In 2013 zijn Jan Maarten Doorman en schrijver dezes het toen inmiddels gesloten Dorpshuis gaan onderzoeken op 'oorlogssporen'. Tijdens de bezetting is de school als onderkomen gebruikt door Duitse militairen en na bevrijding door Canadese militairen. Mogelijk waren er van dit militair gebruik sporen achtergebleven. Tot onze grote verrassing troffen we op verschillende plaatsen, achter kasten en een hoop rommel, tegen het dakbeschot afbeeldingen in krijt aan met daaronder de namen van Van Heek en Veugelink (afb. 1 en 2).

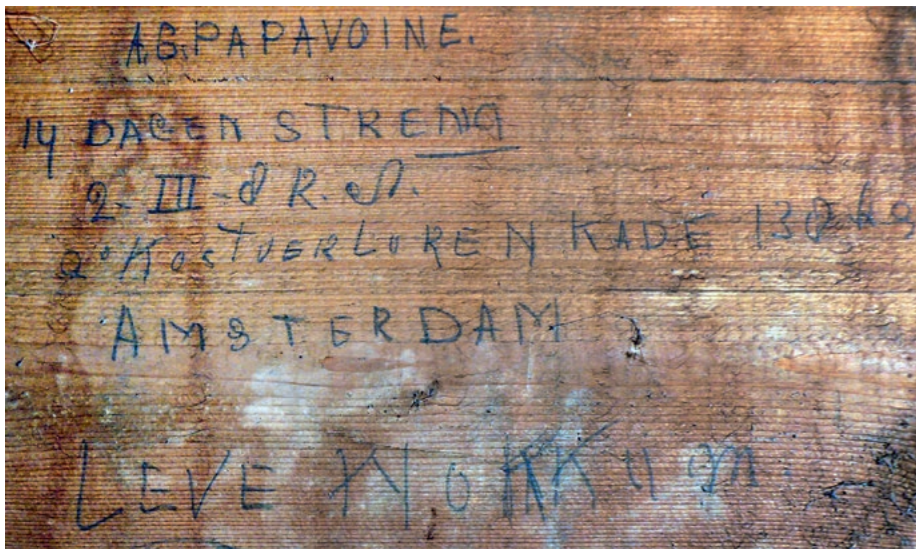
Naast deze namen, een paar aantekeningen en een tekening met twee gezichten (afb. 3) vonden we ook een getekende schets van waarschijnlijk een stelling met versperring (afb. 4). Een bijzondere vondst! Voor de tweede locatie waar getuigenissen van de mobilisatie zijn aangetroffen gaan we naar de woning aan de Rijksstraatweg 283 in Elst ter hoogte van de Plantage Willem III (afb. 5). Daar treffen we op de verdieping ondergronds een kelder aan, welke tijdens de mobilisatie als cel is gebruikt. Door een versterkte deur met luikje komen we in een ruimte waarin men niet rechtop kan staan (afb. 6). Het plafond bestaat uit houten planken, ondersteund door balken. Als je die planken en balken goed met een lamp bekijkt zie je overal met potlood geschreven teksten en tekeningen. Bij nadere beschouwing bleken het namen van gestraften te

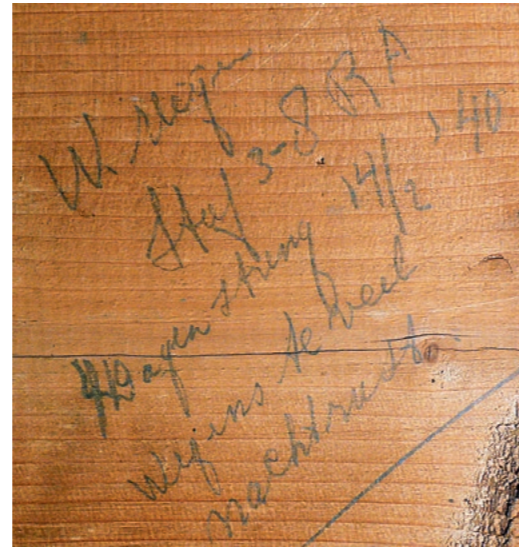
7

8

9

10

7 Tekening soldaat 19 RI, in potlood

8 Tekst dpl.sld. M. Bennink, 1-I-19 RI, in potlood

9 Tekst dpl.sld. A.G. Papavoine, 2-III-8 RA, in potlood

10 Tekst dpl.sld. W. Meijer, Staf 3-8 RA, in potlood

zijn, veelal voorzien van onderdeel, soms het adres, de straf (vervaard en streng arrest) en/of het gepleegde misdrijf. In enkele gevallen ook nog voorzien van een spreuk, waarbij niet al te lovend over het leger of over een bepaald kaderlid werd gesproken (afb. 7, 8, 9 en 10). Ook tekeningen welke mogelijk duiden op een bepaald fantaseren of verlangen naar de andere sekse ontbraken niet (afb 11). Een ooggetuige vertelde dat hij zich kon herinneren dat hij de gestrafte militairen met hun strozak over de Rijksstraatweg had zien lopen op weg naar hun tijdelijk onderkomen. Dat deze opschriften ruim 70 jaar bewaard zijn gebleven is bijzonder te noemen omdat naast de (gedeeltelijke?) vordering van deze woning door het Nederlandse leger ook bekend is dat er op de Plantage Willem III Duitse, en waarschijnlijk ook Canadese, militairen gelegerd zijn geweest. Bovendien hebben er drie opeenvolgende families in de woning gewoond zonder al te veel veranderingen in de kelder

aan te brengen, waardoor deze cel als zichtbaar deel van het militair historisch erfgoed van Elst bewaard is gebleven. Dat geldt ook voor de krijttekeningen in het voormalige Dorpshuis. Echter, hier moet nog gekeken worden hoe ze bewaard kunnen blijven als het gebouw een andere bestemming zou krijgen. Voor de complete namenlijst van gestraften en verdere opschriften kunt u contact opnemen met de schrijver. email: am-blokland@live.nl

Toon Blokland

Mobilisatieadressen Achterberg

Waar werden in Achterberg tijdens de mobilisatie van 1939 de militairen van 8 RA veldartillerie ondergebracht?

Door H.P. Deys

Bijna iedereen weet dat, voorafgaand aan de inval van de nazi-Duitsers in augustus 1939, een algemene mobilisatie werd afgekondigd. Duizenden normaal werkende mannen werden opgeroepen om ons land tegen een te verwachten inval te verdedigen. Zij werden verspreid over enkele gebieden, in het algemeen bij burgers ondergebracht. In de omgeving van Rhenen werden zo'n 10.000 militairen ondergebracht en in Achterberg zijn dat er enkele honderden geweest. Het was een 'mooie tijd'; vele vriendschappen en zelfs huwelijken zijn erop gevolgd. Ad Sulman (2014) heeft hier uitgebreid verslag van gedaan en er zijn ook nog ettelijke persoonlijke herinneringen van kinderen van gastgezinnen in het boek opgenomen.

Eén van de ingekwartierden, de wachtmeester (sergeant) Bronkhorst, heeft een grote vogelvluchttekening gemaakt van het gebied in Achterberg waar zijn batterij was ondergebracht. Op 25 adressen staan de namen van de gastgevers, met de namen van de ingekwartierde militairen. De reservekapitein dr. A. Zaal logeerde met 8 soldaten aan de Cuneraweg bij Gerrit Rauw, waar thans het grote loonbedrijf van Jan Rauw is gevestigd. De tekenaar Bronkhorst zien we, met nog drie andere wachtmeesters onder nr. 13 bij Pieter Jan van den Berg, de dubbele woning tegenover het 'Klompkerkje'. Pieter Jan was spoorwegaarbeider; zijn vader had er een bakkerij.

Niet alle adressen van woningen of boerderijen waarin militairen werden ingekwartierd staan in deze lijst, omdat ze niet onder het regiment 8 RA veldartillerie vielen, en dus ook niet op de originele tekening van Bronkhorst staan. Enkele namen van gastgevers zijn niet juist gespeld, zoals Arisen (Arissen), Essenveld (Esseveld), Meyer (Meijer), Wisgerhof (Wisserhof) en Geesink (Gesink). Ze zijn door mij in de juiste spelling in de tabel hieronder opgenomen. Ik heb ook getracht de bijbehorende adressen te achterhalen. Dit is voor het grootste deel gelukt. Via het Rhenens bevolkingsregister, enkele adreslijsten uit 1939 en na raadpleging van enkele echte Achterbergers konden met grote zekerheid de bijbehorende adressen van de genummerde percelen worden vermeld. Bij één nummer heb ik een vraagteken moeten plaatsen, omdat er in de geraadpleegde registers geen overeenstemming was te vinden tussen de plaats, waarop in de tekening een nummer wordt aangegeven en de naam die in de registers vermeld staat. De wegenamen en enkele boerderijnamen zijn door mij op de tekening aangebracht.

Op de tekening (zie pagina's 24 en 25) staan, behalve de nummers van de kwartiergevers en de namen van de ingekwartierde militairen, nog enkele ongenummerde bijzonderheden:

- Smederij; Cuneraweg 171, hier was de smederij van Jan Lammerts
- Bankwerkerij; Cuneraweg 92, dit was in de garage M.H. van Veldhuizen
- Een Bureau; Cuneraweg 129, dit bureau was gevestigd bij G. Rauw (in deze lijst nr. 16)
- Een kantine; Boslandweg 150, deze was ondergebracht in de kerk van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland, het bekende 'klompkerkje'. Deze kerk werd tegen het eind van de oorlog door de Duitsers gebruikt als munitieopslagplaats.

Op de plattegrondtekening van Achterberg staan naast de kwartiergevers, ook de bijbehorende namen en rangen van de ingekwartierde militairen vermeld. Behalve die van kapitein (dr. A. Zaal) zijn de militaire rangen afgekort. Deze zijn als volgt:

LT = luitenant;
 OWM = opperwachtmeester (een sergeant-majoor bij de artillerie);
 WMR = wachtmeester (een sergeant bij de artillerie);
 KPL = korporaal;
 SLD = soldaat.

Literatuur

Deys, Henk P. en Ad Sulman, Met het oog op de ernst der tijden - Mobilisatie in Achterberg, Elst en Rhenen 1939-1940. Barneveld, z.j. [2014]

De namen van de kwartiergevers en die van de ingekwartierde militairen, zoals deze op de tekening van de wachtmeester Bronkhorst in 5 kolommen op de plattegrond van Achterberg 1939 zijn aangegeven.

Toelichting op onderstaande tabel. Elk nummer wordt gevolgd door de naam in hoofdletters op de tekening, en daarna de juiste naam in kleine letters. Vervolgens het beroep met adres en bijzonderheden.

1	ARISEN; Wouter J. Arissen, boer en tabaksteler Levendaalseweg 6 'Levendael' 1000-jarige linde	9	RAUW; Gerrit Rauw, boer, Cuneraweg 129	16	RAUW; Gijsbert Rauw jr, bakker, Cuneraweg
2	v. ROEKEL; Wouter van Roekel, boer, Cuneraweg 52	10	JACOB v LAAR; Jacob van Laar, boer, Cuneraweg 86 het Haverland	17	HENDRIKSEN; Johan Hendrikse, boer en melkrijder, De Dijk 11
3	BVD SCHEUR; Barend van de Scheur, burger, Cuneraweg 54	11	JW VD BURG; Jan Willem van der Burg, steenfabriek L. de Ridder Cuneraweg 149 'de Lange Jammer' bij de Snikkuil	18	WISGERHOF; Joh. Wisserhof, boer, Hogesteeg 22
4	ESSENVELD; Antonie van Esseveld, boer, later bij steenfabriek L. de Ridder Cuneraweg 60 'Nieuw Levendael'	12	KWINT; G. F. Kwint, steenfabriek L. de Ridder, Cuneraweg 151 'de Lange Jammer' bij de Snikkuil	19	R v LAAR; Roelof van Laar Jac.zn., boer, Hogesteeg 25
5	BUIJTENHUIS; C. Buitenhuis, burger, Cuneraweg 77	13	VD BERG; Pieter Jan van den Berg, bakker, Eng B 84, thans Boslandweg 131, 'dubbele' woning	20	v DIJK; Dirk van Dijk, boer, Hogesteeg 21
6	JOB V LAAR; Job van Laar, boer, Cuneraweg 78 'Broekhoven'	14	VD BURG; Jan van der Burg, metselaar en rietdekker Cuneraweg 98	21	WED v LAAR; weduwe, Job van Laar, boerin, Hogesteeg 15
7	HEIJMEN; H.T. Heijmen, steenfabriek L. de Ridder Cuneraweg 114, de Wacht, keuken en latrine	15	DIKKENBERG; Robbertsen? Cuneraweg 100?	22	GEERLOF; Hendrik Geerlof, boer, Hogesteeg 11
8	MEYER; Jan G. Meijer, bakker, Cuneraweg 125, de Gelpert, bakkerij			23	GEESINK; Hendrik Joh. van Gesink, boer, De Dijk 54
				24	AJVD SCHEUR; Albert Jan van de Scheur, boer, Cuneraweg 169
				25	WED PUJK; weduwe Pieter Puijk, Cuneraweg 106

Jan van der Horst
en Pieta van der
Horst-Kijne

Periode 1939-1942

't Is oorlog. De Duitsers zijn ons land binnengevallen

De mobilisatie

Het leven ging door. Hier zitten we rustig te lezen in moeders huis. Maar de rust duurde niet lang. Er dreigde al een hele tijd oorlog. En in september 1939 kreeg Jan een oproep voor de militaire dienst. Het werd mobilisatie. Afschuwelijk. De soldatenkleren werden weer opgezocht en hij moest zich maandagmorgen melden op de Koerheuvel. Ik bracht hem weg. Allemaal soldaten en de angst wat er boven ons hoofd hing. Ik ging terug naar ons huis. Moeder wilde wel dat ik bij haar kwam, maar ik dacht als hij terugkomt moet ik thuis zijn. Ik hoorde 's nachts de troepen langskomen en daarna geen bericht. Iedere dag naar de post en ja hoor, zaterdag kwam er bericht. Ze lagen in barakken in Oud Leusden, vlakbij Amersfoort. Ik ging moeder vertellen dat ik erheen wou. Ze stond erop dat m'n broer mee ging. Dus gingen we zondagmorgen al vroeg op pad met de tram naar Amersfoort. We zagen op zeker moment bij het kerkje in Oud Leusden een stel soldaten staan en ja hoor, Jan was erbij. Ik werd voorgesteld aan een paar onderofficieren waar hij later veel vriendschap van had. Rients de Groot, een onderwijzer, en Harry van de Gronde, een kantoorman. Ik kon daar natuurlijk niet blijven, maar een neef van mij, Henk Kijne, woonde daar vlakbij. Mijn broer en ik zijn daarheen gestapt, heel hartelijk ontvangen en ik kon daar gelijk blijven. Ze hadden een zoon Donovan (Dono) die wis- en natuurkunde studeerde. Dus broer Jan ging alleen weer terug. 's Middags kwam er een geweldige

Pieta van der Horst

Het echtpaar van der Horst 1 jaar getrouwd.

Gerrit Roelof van der Horst (geboren in Rhenen op 15-02-1834 en †21-04-1914) had een smederij, tevens hoefsmederij in de Herenstraat. Hij was getrouwd met Johanna Wildeman (geboren 14-04-1843 en †28-06-1915). Rond 1900 nam zijn zoon Jan (*07-08-1876 †25-05-1951) het bedrijf over en begon al vrij spoedig ook rijwielen en motorfietsen te repareren. Toen ook in Rhenen de eerste auto's verschenen werd in 1913 de ingang verbreed omdat Jan van der Horst ook auto's ging repareren. In 1926 werd een nieuw pand gebouwd op de plek waar het kantongerecht was, Herenstraat 46. Zoon Jan jr. (07-09-1905 †27-08-1998) nam de zaak over in 1940 toen na de wederopbouw het nieuwe pand klaar was. Later werd de zaak overgenomen door garage de De Rhoter. Nu is Scapino erin gevestigd.

Jan trouwde op 9 juli 1934 met Pieta Kijne, de dochter van de Rhenense predikant Johannes Kijne. Zij heeft haar belevenissen over de oorlogsperiode later opgeschreven.

Jan van der Horst met het hondje Capi in 1939 in de Rhenense bossen.

De kinderen van der Horst voor de garage. Links Aly (Zus) 30-12-1914, Gerard 19-2-1909, Jan 5-9-1905, Roelof 12-6-1904. Links staat Jozef Schacht. Hij was als Belgische vluchteling van WOI, gekomen uit Antwerpen en slotenmaker van beroep. Hij heeft 4 jaar gewerkt bij Van der Horst. Na de oorlog is hij weer naar Antwerpen gegaan waar hij een prachtige zaak in kachels heeft opgebouwd.

onweersbui. De straten in Amersfoort stonden blank en de tram kon niet rijden. Jan was 's avonds laat pas weer in Rhenen.

Ik kon het niet over mijn hart verkrijgen om Sponki mee te nemen toen we trouwden. Daar waren vader en moeder te veel aan gehecht. Maar Capi was ook een schatje met z'n zwarte kraalooogjes. We hadden hem in Utrecht gekocht, maar al gauw bleek dat hij een huidziekte had. Wij ermee naar de Veeartsenijschool in Utrecht. Ik moest hem helemaal insmeren met teerzalf. Pikzwart. Wij de keuken zoveel mogelijk ontruimd, zodat hij daar kon bivakkeren. Na een week mocht ik hem weer wassen. 't Was gelukkig over.

Ik bleef dus bij Henk en Marie en met verlof, twee dagen in de veertien dagen, gingen we naar huis. Dan genoten we weer van onze gezellige spullen. We hadden ± een jaar daarvoor een prachtig bankstel gekocht. Blauw leer met dezelfde kleuren stoffen kussens. Maar de verlofdagen waren veel te gauw om. Dan ging Jan weer naar Oud Leusden. Hij mocht gelukkig in een klein huisje bij de onderofficieren wonen omdat hij altijd met Rients de Groot erop uit moest. Dat was heel wat gezelliger dan in de barakken bij al die soldaten. In oktober kwam mevrouw Peeters vragen of ik in de apotheek wilde komen helpen. Zij was de dochter van apotheker Post, maar zij was maar assistente. Ze moest dus een apotheker bij haar in huis hebben om de apotheek te mogen houden. Ze zat met de handen in het haar, want Rhenen lag vol met soldaten, dus veel werk. Omdat ik toch niets te doen had heb ik dat gedaan, met die voorwaarde dat ik de verlofdagen ook vrij had. Ik ben daar dus in huis gekomen. 's Avonds deed ik de boekhouding bij haar in de kamer. Ik miste mijn kamer in Amersfoort erg met de gezellige avonden als Jan kwam. Ik ben dan ook maar tot 1 januari gebleven. Toen ik goed en wel weer in Amersfoort was, kreeg ik bericht dat meneer Jansen ziek was en of ik bereid was de boekhouding te komen doen. Dat deed ik. Ik ging drie dagen in de week naar Wageningen. Eerst met de trein naar Rhenen en dan met de trein naar Wageningen. Daar verdiende ik ook nog lekker mee. 't Was die winter behoorlijk koud; dat ondervond ik als ik op het station stond te wachten. Meneer Jansen spoorde me aan om een bontjas te kopen. Dat deed ik. M'n eerste bontjas. Een chevet, hij koste f125,-. Ik kocht hem bij Toos en Herman, die inmiddels een mooie confectiezaak hadden in Wageningen. Toen kwam ook een eind aan de mobilisatie. Waar we zo'n angst voor hadden, gebeurde.

De oorlog

Op een vrijdagmorgen ± 4 uur 10 mei 1940 hoorden we steeds maar geronk. Marie en ik (Henk was overspannen opgenomen in Hebron en Dono was ook onder dienst) gingen op het balkon staan luisteren, evenals de burens die ons toeriepen: 't is oorlog. De Duitsers zijn ons land binnengevallen.' Vreselijk was dat. Ik dacht het eerste aan Jan die nu moest vechten. We kregen al gauw bericht dat Amersfoort moest evacueren. In de loop van de dag kwamen Jan en Rients de Groot nog even langs, helemaal in oorlogstenuue. Helmen op en geweren op de rug. Ze kwamen mij even goedendag zeggen. Niemand wist wat er allemaal ging gebeuren. Ik vertelde dat wij moesten evacueren en dat de honden niet mee mochten. Die werden met een grote vrachtwagen opgehaald en naar de gasfabriek gebracht om te vergassen. Ik zat maar met mijn lieve Capi op schoot. Ik vond het zo erg, maar Jan zei 'Dat gebeurt niet, die nemen we mee. Als het al niet anders kan schiet ik hem liever zelf dood.' Dus Capi ging mee, voor in de cabine, tussen Jan en Rients in. Jan was namelijk chauffeur.

De evacuatie

De evacuatie was diezelfde dag al aan de gang. Ik kon geen contact meer met Rhenen krijgen. Later hoorden we dat Rhenen ook al gauw helemaal geëvacueerd was. Moeder en vader waren in Bergambacht terechtgekomen. De binnenstad van Amersfoort ging het eerste weg. Ik ging 's morgens nog even bij de familie Van Galen Last langs. Daar waren vrienden van vader vroeger uit Vlaardingen. Wij waren daar nogal eens op visite geweest. Ze vroegen me om met hen mee te gaan en daar had ik wel zin in. Hij wilde graag voor me zorgen. Het waren heel aardige mensen waar ik me thuis bij voelde. Ik ging even terug naar de Buys Ballotstraat waar Marie alleen zat. Ik wou haar vertellen dat ik met de familie Van Galen Last mee ging en wat spullen op kwam halen. Maar toen ik haar daar zo alleen zag zitten (ze was nog gevallen ook, zodat ze moeilijk kon lopen), kon ik haar toch niet alleen laten. Dus ging ik met haar mee. We waren pas zondagavond aan de beurt. Het was toen te Pinksterdag. Op het station werd de naam van Marie afgeroepen en gezegd dat haar man op haar zat te wachten in de wachtkamer. Ze schrok ervan. Hij was thuis heel onrustig geweest. We werden in het donker in de coupés gedouwd en door de drukte raakte ik Henk en Marie kwijt. Ik kwam in een volle coupé te zitten in het pikkedonker met mensen die ik nog nooit gezien had en waar we heengingen wist niemand. We gingen eerst naar Amsterdam. Daar maakten we, toen we op het perron stonden, nog een beschieting mee. Het perron dreunde helemaal; we zaten maar af te wachten tot het op-hield, heel angstig, niemand zei iets. Eindelijk konden we weer verder, richting Alkmaar. Daar in de omtrek gingen er verschillende mensen al uit. Ik moest in Heerhugowaard eruit. Het was 's morgens 6 uur, dus al licht. Daar stonden verschillende mensen uit het dorp al klaar om evacués mee te nemen. Ik wist niet of Henk en Marie er al eerder uit waren gegaan, maar ineens zag ik ze staan. We zijn toen met z'n drieën bij een klein boerderijtje gebracht. Al mensen op leeftijd. Vooral het vrouwtje was vreselijk zenuwachtig. Mensen uit de stad, daar zag ze tegenop. Maar 't viel best mee. Ik hielp haar waarmee ik kon. We moesten in een bedstee slapen in de kamer. Allemaal erg primitief, maar we voelden ons er veilig. Dinsdag hoorden we van de beschieting op Rotterdam en daarna de capitulatie. Ik was erg blij. Het schieten was afgelopen. We konden toen nog niet weten dat de oorlog vijf jaar zou duren met alle ellende voor zovele mensen. De volgende weken luisterden we steeds naar de radio. Dan werd er afgeroepen van welke onderdelen de manschappen dood waren. Van Jan hoorde ik niets, van moeder ook niet. Dus maar wachten. Dono was in die tijd verloofd met de dochter van de directeur van de gasfabriek. Toen ik haar tegenkwam vertelde ze dat ze met haar vader meeking naar Amersfoort. De gasfabriek moest weer op gang gemaakt worden voordat de bevolking terug mocht. Ze beloofde me op onderzoek uit te gaan naar de soldaten uit Oud Leusden. Jan hoorde bij het onderdeel Staf 5 R.A. En ja hoor, na 14 dagen kreeg ik een briefkaart van haar dat Staf 5 R.A. was terug getrokken achter Utrecht. IJsselstein of Montfoort.

De zoektocht

Ik was niet langer te houden en toen ik naar onze evacuatieleider ging en zei dat ik mijn man wilde zoeken zei hij dat hij me eigenlijk niet mocht laten gaan. Wel voor eigen risico. Dat nam ik graag op me. Ik informeerde bij het stationnetje, maar er reed nog geen spoor-trein. Wel de andere morgen, om 6 uur, een goederentrein naar Alkmaar. Daar ging ik met

De smederij van grootvader van der Horst. Rechts Van der Horst, zijn zoon staat 3e van links met daarnaast zijn vrouw. Grootvader breidde de zaak uit met fietsen en motoren en weer later met auto's.

De verwoeste garage in 1940

m'n koffertje en m'n bontjas. Ik kwam van Alkmaar met een trein naar Uitgeest. Vandaar naar Utrecht. Daar kwam ik om ± 4 uur aan. Toen ik op het stationsplein kwam zag ik verschillende bussen staan die al helemaal vol zaten. Op één ervan stond Montfoort. Ik mocht nog net mee. Volgepropt met vrouwen die op zoek waren naar hun man. Voorin zat een heel bijdehante vrouw van een kapitein. Als ze maar ergens een soldaat zag lopen riep ze stop, sprong uit de bus en vroeg welk onderdeel daar lag. Op die manier gingen er al verscheidene vrouwen uit. In Montfoort zag ik een soldaat met een rood randje aan zijn pak. Ik vroeg naar Staf 5 R.A. en ja hoor, dat lag in Montfoort. Toen op zoek naar mijn man. Dat had nog heel wat voeten in de aarde. Toen ik het bijna niet meer wist kwam ik opeens een soldaat tegen die Capi aan de riem had. Toen Capi mij zag ging hij zo te keer en trok zo aan de riem, dat die soldaat zei: 'U moet de vrouw van Van der Horst zijn. Hij is er niet. Hij is met de kapitein naar Utrecht de wapens inleveren, maar hij heeft de boodschap achtergelaten dat u niet weg mag gaan voor hij u heeft gesproken.' Toen moest ik onderdak zien te vinden. Dat viel niet mee, alles zat vol. Ik was al verschillende keren de brug over de IJssel overgegaan. Ten einde raad vroeg ik de brugwachter of hij niets wist. Hij zei: 'Wacht maar even.' Hij ging de stenen trap af (daar woonde hij) en kwam terug met de boodschap dat z'n vrouw wel een plaatsje had. Heel aardige mensen. Ik stuurde bericht waar ik te vinden was. Die mevrouw vroeg of ik iets wilde eten, maar daar was ik te moe voor; ik wilde alleen maar rusten. Op een zolderkamer, waar een heerlijk schoon bed stond, mocht ik slapen. Capi op een kleedje ervoor. Dat mocht. Ze hadden ook een hond, maar dat ging best. Ik viel in slaap en om 8 uur stond m'n lieve man voor m'n bed. Wat een weerzien. We waren zo erg gelukkig. En erg dankbaar dat God ons weer gezond bij elkaar had gebracht. Toen Jan me vertelde dat hij contact met Rhenen had gehad en wist dat ons huis in puin lag, dus dat we alles kwijt waren, was ik daar niet erg van onder de indruk. Het voornaamste was dat we weer samen waren. Het duurde nog ruim een week voor Jan afzwaaide. Hij moest alleen op appèl zijn, maar overdag was hij ook bij de brugwachter. Daar heeft hij nog wat karweitjes voor kunnen doen. Een stofzuiger gemaakt en geholpen met een leuke boot. Toen eindelijk weer vrij. We gingen eerst naar Amersfoort wat spullen ophalen en daarna naar Rhenen.

De garage stond er nog. We konden langs de achtertrap naar boven en vonden in het puin nog wat lepeltjes en een doofpot, die in de schouw onder het puin was bedolven. Hoe en van wie we fietsen hadden weten we niet meer. Maar ik weet wel dat we op de

Voorjaar 1940. In de tuin voor de kelder aan de achterzijde van de garage. Op de bank tante Diet en Pieta. Links Zus. Aan de linkerzijde staat een stapel stenen en rechts dakpannen voor de wederopbouw.

fiets naar Wageningen gingen en op de Grebbe langs al die kruisjes liepen, langs de jongens en mannen die daar gesneuveld lagen. We waren diep onder de indruk en beseften toen pas goed dat Jan gespaard was gebleven. Toen door naar de apotheek waar ik steeds werkte. We werden hartelijk ontvangen. En daar we geen dak onder ons hoofd hadden, mochten we daar blijven zolang als nodig was. Moeders huis was ook onbewoonbaar door een voltreffer. Zij was bij haar werkster en vader en moeder Van der Horst waren bij Schut op de Stokweg en kregen gauw een huis op de Grebbeweg. We hadden het prima in de apotheek. Een grote slaapkamer, gebruik van badkamer en iedere avond een volslagen diner.

Weer thuis

Jan twijfelde erover hoe het met de zaak verder moest gaan. Hij voelde zich verplicht de zaak voort te zetten, die vader Van der Horst zo ver had opgebouwd. We waren jong en vol goede moed, dus de schouders eronder. We begonnen met puin ruimen. Ik zie mezelf ook nog bezig. En Jan erop uit om weer wat gereedschap te kopen. Van Gerard had hij een Eijsink te leen en zo begon het. Het bezwaar dat we in Wageningen waren was dat we altijd om 6 uur daar moesten zijn voor het eten. Netjes gewassen en aangekleed aan tafel. Dat kon niet altijd. Jan kwam op het idee om in het souterrain een onderkomen te maken. Dan waren we bij de zaak. Er werden al gauw noodwoningen gebouwd. De hele Herenstraat kwam vol met houten huizen te staan. We maakten het ons gezellig in de kelder. We mochten hout halen uit de stellingen op de Grebbe. Daar maakte Jan een vloer van in de provisiekelder. Er kwam al heel gauw hulpverlening voor oorlogsslachtoffers. Dan kon je de noodzakelijkste dingen krijgen. Onder andere twisted matten die we langs de muren maakten, een potkachel, pannen enz. Van familie kregen ook van alles. Oom Corstiaan kwam verschillende keren uit Bussum met koffers vol, onder andere linnen-goed. Ook kwamen er meubels uit Bussum. Een degelijke tafel die Hanneke later kreeg. We kregen ook bezoek van die commissie. En wie kwam daarvoor bij ons? Clit Laman Trip, die ik nog kende uit de tijd toen we nog in Wageningen woonden. Ze kwam heel vaak bij ons en we werden vriendinnen tot op de dag van vandaag. De kelder trok blijkbaar wel, want we hadden daar veel aanloop. Jan had er een keuken ingebouwd van hout uit het souterrain, naast de provisiekelder, die we als woon-, slaap- en kantoorruimte hadden ingericht. Naast de keuken kwam een toilet, zodat we van alle gemakken waren voorzien. Het oude kolenfornuis kwam uit de puinhopen tevoorschijn en werd weer bruikbaar gemaakt. Daarvoor kookte ik buiten op een klein kachel (een Duveltje), maar tegen de winter hadden we het best voor elkaar. We zaten daar heerlijk warm, in tegenstelling tot de mensen in de noodwoningen.

De garage in 1940, puin is geruimd en de zaak draait weer. Op de voorgrond staan vrachtwagens van de MAVOG (Materiaal Voorziening Grebbegebied). Op de achtergrond rechts is de Gasthuiskapel. Let op de tandemfiets, een geliefd vervoermiddel in die tijd.

De nieuwe garage. Links boven woonden Jan en Pieta van der Horst. In het midden de familie Weesie, een boekhouder in Veenendaal. Rechts woonde Elbers, die op de begane grond, waar de doeken voor de etalage hangen, een herenmode zaak had.

De wederopbouw

Met de zaak ging het ook weer goed. De vrachtwagens reden af en aan met materiaal voor de wederopbouw. Daar had de zaak het druk mee. Vader Van der Horst was maar druk met de wederopbouw van zijn huizen. Er kwamen weer drie bovenhuizen boven de zaak en nog andere huizen op de Herenstraat. De huizen moesten in de hele straat in dezelfde stijl worden opgebouwd. Allemaal kleine ramen met spijlen.

Het duurde tot september 1942 tot de huizen boven de garage waren opgebouwd. Het rechter huis verhuurde vader Van der Horst aan Elbers, de showroom daaronder werd winkel. Hij had een herenconfectiezaak. Dus in plaats van auto's kwam er herenkleding in. Auto's waren er toen toch niet veel. Het middelste huis werd verhuurd aan Weesie. Hij was boekhouder in Veenendaal. En wij betrokken het linker huis. Het prachtige ruime huis. Een mooie kamer, van voor naar achter 13 meter lang. Voor eetkamer, achter een open haard met bankjes aan de kant, die vader Van der Horst gemaakt had. We kochten weer een prachtig vloerkleed, ook weer een piano. De eerste had ik van thuis meegekregen. Een mooie Bruynzeel-keuken, een zijkamer en boven drie slaapkamers en een grote badkamer.

Op 7 september 1942 hebben we er een groot feest van gemaakt. De hele dag gasten en 's avonds een feestavond. Oom Corstiaan met tante Anne waren ook van de partij en Johan, die altijd bij familiefeestjes de ceremoniemeester was. Ook de familie Van Galen Last was die dag te gast. En onze vrienden uit Rhenen en Wageningen.

Uit het dagboek van juffrouw Slot, die lange tijd onderwijzeres in Rhenen was

Periode 1939-1940

'De tocht door Rhenen was verschrikkelijk'

De vredespoging van de koning van België en koningin Wilhelmina met Duitsland op 9 november 1939 heeft geen resultaat opgeleverd. In Rhenen worden op de spoordijk mitrailleurstentjes aangelegd en er worden voorbereidingen getroffen om de bevolking te evacueren. In Rhenen worden 14000 soldaten samengebracht. Wij hadden voor een korte periode 3 soldaten ingekwartierd. Ze zijn nu weer weg.

Op 25 januari 1940 kregen we een evacuatiebiljet. De verzamelplaats was het veer. We mochten maximaal 30 kg bagage, dekens en voedsel meenemen. Einddoel was mogelijk IJsselmonde.

Om 12.00 uur 13 mei was het zover. We moesten evacueren en zijn met een auto naar het veer gebracht. Na een paar uur gewacht te hebben werden we ingescheept. We zaten opgepropt op banken en op de grond.

De Duitsers stonden al aan de Greb. Toen de heer Verweij (Grebbebeweg) nog even naar huis ging om wat op te halen, vond hij het huis al vol Duitse officieren. Wij kwamen via Bergambacht met vrachtwagens in Stolwijk bij de fam. Teeuwen. We sliepen op de zolder op een bed van kaf.

Na een verblijf van 13 dagen mochten we weer naar huis. Samen met de fam. Van Hoogdalem reisden we per trein en bus. De tocht door Rhenen was verschrikkelijk. In de

Wilhelmina
(Mien)
Hermannia Slot

Het ouderlijk huis aan de Kastanjelaan. Vader en moeder Slot en een tante, met in het midden Mien Slot.

Herenstraat was geen huis gespaard. Sommige puinhopen smeulden nog. Ons huis aan de Kastanjelaan was licht beschadigd. Alleen de ruiten waren eruit. Die werden dichtgemaakt met triplex platen. De huizen van Souwerbren en van Syperda waren heerlijk gehavend (ook aan de Kastanjelaan). Bij Verweij aan de Grebbebeweg lagen de lijken van Duitse en Hollandse soldaten. De kelder lag vol doden. Alles zat vol bloed.

Het was ook gevaarlijk om buiten de paden te lopen. Er lagen nog veel landmijnen. Ik hielp bij het uitdelen van goederen aan de bevolking, die alles kwijt was. Die goederen lagen in de kerk opgestapeld en werden op de bon bij de Stoomhamer uitgedeeld. Er was veel rommel bij en maar weinig bruikbare spullen, zoals teilen om in te wassen. In de stad werd het puin met kiepkarren via een aangelegd smalspoor weggebracht richting Kuilweg. Vader stuurde een recept om met heel weinig ingrediënten koffie-extract te maken.

Begin juni 1940 begon de school weer. Onze school had een treffer gehad. De lessen van de lagere scholen begonnen voor halve dagen op de MULO-school.

Collega Van Loo was alles kwijt. Hij had in Rotterdam bij de mariniers op de Maasbrug gevochten. Collega Berkenpas had gevochten bij de Afsluitdijk en was in Duitse krijgsgevangenschap geweest, maar beiden hebben het gehaald. Collega Suus Smit (getrouwd met Bep Smit, begrafenisondernemer/winkel in ijzerwaren) haar huis aan de Herenstraat was ook helemaal weg. Zij woonde tijdelijk in een noodhuisje in de tuin met haar man en kinderen, haar dienstbode en ouders. Het huis van mevrouw Kijne (vrouw van dominee Kijne) aan de Bruine Engseweg was onbewoonbaar. Zij vertrok naar Leiden.

In gebouw Irene werd zondag weer kerk gehouden, wel zonder ruiten, want die lagen er allemaal uit.

In augustus 1940 werkte de opruimingsdienst in de bossen bij de loopgraven op de Grebbe. In de Herenstraat ging het puinruimen nog steeds door. Het zou nog wel een tijd duren voor er van 'opbouwen' sprake kon zijn.

Het is nu 23 december 1940. Van broer Chris hebben we nog niets gehoord. In de laatste brief van 28 april schreef Zus (de vrouw van Chris) uit Soerabaia dat hij aan de beterende hand was. Chris, 1900-1989, was marineofficier en kreeg opdracht om met de onderzeeboten uit te wijken naar Engeland, waar hij werd aangesteld als hoofd van de onderzeedienst. Gedurende 2 jaar was de standplaats Schotland. Na de bevrijding werd hij sinds 4 september 1944 militair commissaris van Zeeland. Op school gaat alles zo goed als mogelijk. De kerstvieringen hebben we al achter de rug. Het gewone leven begint weer zijn loop te nemen.

De meisjesklas van de VGLO was ondergebracht in het gebouw Irene in het Koningin Elisabethplantsoen, hier werd kookles gegeven in de openlucht. Aardappels en groente, pannen, bestek enz. moesten de leerlingen zelf meenemen.

Interview van
Henk Deys met de
heer T. van Lienden,
op 4 juni 1980

Het identificeren van de
gesneuvelde soldaten op
de Grebbeberg (Coll. H.P.
Deys)

Ik heb na de slag om de Grebbeberg met enkele andere Elstenaren vrijwillig meegeholpen bij het verzamelen van gesneuvelde militairen uit de omgeving van de Grebbeberg.

We waren met vijf man en vervoerden de lijken met een brandkar. Veel gesneuvelden hadden er al dagen gelegen. Het was moeilijk werk om te doen. Al die jonge jongens. Als ze op de verzamelplek gebracht waren, waar nu de Militaire Begraafplaats is, werden de persoonlijke eigendommen van de gesneuvelden uit de kleding gehaald. Dat gebeurde door middel van het opensnijden van de kleding en zakken. We deden dat met handschoenen aan. Ook horloges en foto's werden in die bruine zakken gedaan. Ik ken de namen nog van velen die we hebben opgehaald. Op de buitenzijde werd de inhoud opgeschreven.

De eerste dag dat we er kwamen was 14 mei. We legden de lichamen op de brandkar met het gezicht naar voren, zodat we ze er zo uit konden kiepen en niet meer hoefden op te pakken. Onder aan de Greb, daar in die boomgaarden, daar lagen er een hoop.

'Iemand moest het toch doen'

We hadden er een oude Duitse *Feldweibel* bij. Hij stond op de treeplank en hield zich vast aan het portier. Ik zei tegen de chauffeur: 'Rij niet zo hard, zo kiept ie eraf.' 'Laat hem er maar afdonderen, dan rijen we hem meteen kapot en dan kunnen we hem gelijk wegbrengen,' zei hij.

Er was er een bij die de vorige avond nog naar huis was geweest. Hij woonde in de Betuwe. De volgende dag sneuvelde hij. Zijn meisje kwam bij mij navraag naar hem doen, maar ik moest haar vertellen dat hij er niet meer was. Veel namen weet ik niet meer. Wel enkele. Er was er een met de naam Krikke, uit Drente, en Polak, een jood, en Meijer. Als ik nu op de begraafplaats loop, dan weet ik nog waar we ze opgehaald hebben. De meeste gesneuvelden lagen op de Grebbeweg. Daar lagen er een hoop. In Achterberg hebben we zo maar midden in het veld ook nog een hoge officier weggehaald.

De Duitse doden waren al weg. Die zijn gelijk met vrachtwagens afgevoerd. Hoeveel het er waren weet ik niet. Maar het moeten er veel geweest zijn. De Duitsers zeiden: 'Nicht viel'. We kregen een bon waar we jenever op konden krijgen. De Slappe Gijs (burgemeester

Teunis van Lienden

Teunis van Lienden is op 02-07-1904 geboren in Elst (U) en op 09-06-1985 overleden in Elst (U). Hij is zijn hele leven in Elst (U) woonachtig geweest.

In 1922 moest hij, op 18-jarige leeftijd, de vishandel van zijn grootvader overnemen, met welke zaak hij in 1955 is gestopt. Hierna is hij boer geworden en heeft hij tegelijkertijd bij Tapijtenfabriek Van Wijngaarden in Rhenen gewerkt.

Van Lienden was wethouder in Rhenen van 1966 tot 1974.

De gesneuvelde soldaten
worden verzameld om
geïdentificeerd te
worden. (Coll. H.P. Deys)

d'Aumale van Hardenbroek) was er toen nog. Ik ging iedere dag een koffertje jenever halen. Dat dronken we op om de stank te verdrijven. Daar had niemand bezwaar tegen. We waren met z'n vijven. Er waren meer mensen, maar die waren voor het graafwerk en voor documentatie. Er waren ook mensen uit Rhenen die hielpen bij het begraven. Ook verpleegsters, zelfs uit Amsterdam. Een zekere majoor Weiss is lang baas geweest op de begraafplaats.

De eerste dode die we vonden was Evert Jan van Dijk uit Bennekom, mogelijk gesneuveld bij het geven van rugdekking bij het terugtrekken van de troepen. We vonden hem bij het opgeblazen viaduct. Hij lag buiten in een tuintje. Bij de Stoomhamer lagen veel gesneuvelde Duitsers, maar ook Hollanders. Bij Rust Wat (nu Bollee) was het heel bar. Hier lag het bezaaid met gesneuvelde soldaten, die blijkbaar door eigen vuur waren omgekomen. Op het terrein van de Stoomhamer, waar nu die nieuwe huizen staan, stond een mitrailleur. Er lagen ontzettend veel lege hulzen. Ik ben ervan overtuigd dat ze door eigen soldaten gedood zijn.

Ik heb er nooit slapeloze nachten van gehad, maar Piet van Capelle kon geen oog dichtdoen. Hij was heel erg van streek en zag maar steeds weer die jongens voor zich.

Wel, als ik zo over de begraafplaats loop dan schiet mijn gemoed nog wel eens vol. Al die flinke, jonge jongens. Je moet rekenen dat zij nu ook zo'n 76 jaar geweest zouden zijn. Ieder heeft zijn eigen graf gekregen. Onder iedere steen ligt ook degene die op de steen vermeld staat, daar ben ik van overtuigd.

Zelf ben ik niet in dienst geweest. Mijn broer wel, die lag bij de Blauwe Huzaren in Den Haag, maar die heeft er weinig van meegekregen. Mijn andere broer was al voor de oorlog vrijwillig in dienst; die is later bij de Irene Brigade gegaan. Hij is tot zijn 55e jaar als onderofficier in dienst geweest. Toen is hij gepensioneerd.

Er lag een gedode soldaat achter een boom; zijn naam was H.J. de Vries uit Zuidwolde. Hij lag er net zoals hij nog op zijn post lag. Hij moet meteen gedood zijn. De burgemeester was erg blij dat wij het deden. Hij heeft ons later nog bedankt. Het was een luguber iets, maar ja, het moest gebeuren. Er waren lichamen die wel acht dagen daar gelegen hadden, maar ook een die nog geleefd moet hebben, want toen we hem vonden was hij nog blank. Mogelijk was hij gewond, maar heeft geen kans gezien om zich in veiligheid te stellen en is later overleden. We hebben drie overlevenden gevonden, die zich schuil gehouden hebben en die we in de buurt van de begraafplaats vonden. Gewonden hebben we niet gevonden.

Ik ben nog tot lang na de oorlog met mijn vrouw, die uit Hoogeveen kwam, bij jongens die bij ons ingekwartierd waren, op bezoek geweest. Veel kwamen ook uit die streek.

Na de oorlog is Van Lienden actief geworden in de plaatselijke politiek. Hij is wethouder en locoburgemeester van de gemeente Rhenen geweest.

Op een bazaar van Ons Genoegen assisteren wethouders
mr. J. Deen en Teunis van Lienden de burgemeester
Jhr. mr. L.H.N.F.M. Bosch, ridder van Rosenthal bij
het prijschietsen, ca. 1970. (Collectie H.P. Deys)

Rechts onderaan op de foto staat het huis met het witte schuurtje in de Gasthuisstraat, die dienst deed als woning voor de familie Spies in de meidagen van 1940. Rechts daarvan de schuur van Ab Baars. (Coll. J.M. Balabrega, Haarlem)

Herinneringen van Bep Spies, voormalig melkboer

In de mobilisatietijd waren er militairen gelegerd in de Gasthuisstraat in de schuren van Spies en slager Ab Baars. Hier stonden 14 paarden gestald en boven sliepen er 14 soldaten. Zij waren van de 8^e Compagnie Mortieren. Bep trok als kind toen vaak op met soldaat Klaas Gort. Klaas was onderwijzer en miste een deel van een vinger, iets wat de jonge Bep fascineerde. Verder had hij een klein radiootje, herinnerde Bep zich. Klaas was bevriend met soldaat Van 't Hof. Beiden zijn gesneuveld op de Grebbeweg, zie foto 66 van het boek 'De slag om de Grebbeberg'. Iedere dag om 5 uur in de middag kwam de keukenwagen, die stond op het kruispunt van de Koningstraat en de Gasthuisstraat. De soldaten stonden dan in de rij en Bep sloot zich erbij aan om ook iets te krijgen en dat lukte altijd wel. De paarden die hier gestald werden waren meest gevorderde paarden van boeren.

Bep Spies

Bep is geboren in 1935. Zijn vader was Cees Spies, voor de oorlog buschauffeur bij de NBM, en zij woonden in de Kruisstraat 9. Net voor de oorlog nam vader Cees een melkzaak over van Van Beijnhem uit Achterberg. Hij nam net voor de oorlog ontslag bij de NBM.

Deze paarden waren niet gebruikt als rijpaard, maar als trekpaard. Zij moesten door de soldaten nog afgericht worden als rijpaard. Dat ging niet makkelijk. De paarden steigerden en denderden door de Gasthuisstraat met een soldaat erop. Voor een kind als Bep was dat indrukwekkend.

Vader Cees moest tijdens de evacuatie in Rhenen blijven om eventueel gewonde militairen per bus af te voeren naar de ziekenhuizen in de richting Utrecht. In de dagen van de slag om de Grebbeberg heeft hij diverse ritten moeten maken. Het maakte een verpletterende indruk op hem. Oververmoeid en door alle ellende die hij zag, liet hij, toen de strijd gestreden was, de bus in Utrecht achter, stal een fiets en reed richting Krimpen aan de Lek, waar hij zijn vrouw en kinderen vond. Terug in Rhenen vonden zij het huis volledig verwoest terug. Net als alle huizen in de Kruisstraat en de verdere binnenstad. Zij hadden niets meer, zelfs geen lepel en vork.

...stal een fiets en reed richting Krimpen aan de Lek, waar hij zijn vrouw en kinderen vond.

In de Gasthuisstraat hadden zij een schuur die niet verwoest was en waar tijdens de mobilisatie de militairen zaten. Daar zijn zij toen ingetrokken. Van familieleden kregen zij huisraad enz. De familie Baars, bakker Kok Baars en slager Ab Baars, woonden in de schuur ernaast. Verder woonde Spies de slager uit de Molenstraat er. De panden deden gelijk dienst als noodwinkel. Hier verbleven zij tot de huizen in de stad herbouwd waren. In 1942 betrok de familie Spies de melkzaak in de Herenstraat. Ab Baars ging naar het pand op de hoek van de Torenstraat en de Frederik van de Paltshof en slager Spies ging weer terug naar de Molenstraat.

De paarden steigerden en denderden door de Gasthuisstraat met een soldaat erop.

Bep Spies na de oorlog in de Van Deventerstraat bij de achteringang van de winkel. (Coll. B.Spies)

Weer 'thuis'

De inwoners van Rhenen werden teruggebracht met de raderboten van de N.V. Stoombootrederij op de Lek, uit Kinderdijk. Zij waren tijdens de evacuatie ondergebracht in de plaatsen, Berkenwoude (115), Bergambacht en Lekkerkerk (samen 1800), Krimpen aan de Lek (2800), Nieuw-Lekkerland (367), Stolwijk (674) en Ammerstol (25). Totaal ongeveer 5780 personen.

De eerste inwoners die op 17 mei naar Rhenen terug mochten waren de volwassen boeren uit Achterberg, die met bussen werden vervoerd. Op 22 mei vertrokken de gezinnen uit Achterberg per raderboot. De overige inwoners van Rhenen repatrieerden, ook per raderboot, op 23, 24, 27 mei. Op 29 mei ging de laatste boot met voornamelijk daklozen. (Coll. Gelders Archief)

Een peloton

van de infanterie marcheert door de Herenstraat ter hoogte van het bedrijf in lood- en zinkwerken en elektrische installaties van Marinus van Waveren (links). Rechts de bodewoning van het gemeentehuis dat zelf net niet zichtbaar is. Direct achter de bodewoning is de smederij van Jan Bovenschen zichtbaar (met op de markies de tekst radio). (Coll. B.W. van Laar)

